

Jan Adamec

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

Maďarské povstání v roce 1956 patří mezi nejvýznamnější projevy odporu proti komunistickým diktaturám ustaveným po roce 1944 ve střední a východní Evropě. Je sice přirovnáváno k Pražskému jaru 1968 či periodickým výbuchům dělnické nespokojenosti (Východní Berlín 1953, Plzeň 1953, Poznaň 1956, Gdaňsk 1970), ale svým průběhem, strukturou i radikalitou v mnoha rysech spíše připomíná poválečnou ozbrojenou rezistenci v Polsku či Pobaltí nebo povstání proti německé okupaci na konci druhé světové války. V maďarské novodobé historii hraje po Trianonu klíčovou roli. Jeho odkaz si přivlastňují pravice i levice, jež povstání střídavě označují za anti-komunistickou revoltu, pokus o maďarský národní socialismus nebo národněosvobozenecký boj proti sovětské okupaci v historických tradicích uherských revolt proti cizímu útlaku.

První světová válka otřásla politicko-národním konstruktem Velkých Uher, válka druhá s definitivní platností smetla i reziduální společensko-ekonomický systém s jeho konzervativně-autoritativními společenskými modely. Katastrofální ekonomická situace po roce 1945 a vynucená rezignace na revizi trianonské „křivdy“ otevřely prostor pro pokus o moderní, demokratické a pluralitní Maďarsko. Politickou scénu ale ovládli zprvu marginální, Sovětským svazem protežovaní komunisté v čele s dlouholetým činitelem Kominterny a jedním z vůdců maďarské Republiky rad z roku 1919 Mátyásem Rákosim. V období 1946–1948 odstavili své politické protivníky a poté zahájili stalinizaci společnosti. Po čtyřech letech tohoto experimentu se země na přelomu let 1952/1953 ocitla na pokraji společenského a ekonomického kolapsu.

Ve snaze předejít mu dosadila Moskva v červnu 1953 do čela vlády Imreho Nagye, jenž ve svém programu tzv. Nového kurzu ztělesňoval kompromis „reformního post-stalinismu“. Co začínalo jako kritika stalinistických deformací, přerostlo do stále hlasitěji artikulované nespokojenosti s vazalským vztahem vůči Moskvě, jistěným sovětskými jednotkami rozmístěnými v Maďarsku od roku 1955 pod záštitou Varšavské smlouvy. Významnou roli hrály také vnitropolitické motivy. Bouřil se kolektivizačním experimentem rozvrácený venkov. Nezralý průmysl dusily nereálně naplánované pětiletky preferující těžkou industrializaci a rapidní militarizaci. Se svojí bytovou, sociální a kariérní situací nespokojení dělníci, státní zaměstnanci a mladí lidé dávali stále častěji najevo, že nebudou váhat vyjít přímo do ulic.

Vnitropolitický boj mezi Nagyem a stále prvním tajemníkem strany Rákosim rozštěpil a výrazně oslabil komunistickou stranu. Přívrženci Nového kurzu a národního komunismu podle jugoslávského vzoru se střetávali zastánci stalinismu-rákosismu,

orientujícího se na bezvýhradné hospodářské, politické a vojenské spojenectví se Sovětským svazem.¹ Rozcházeli se v zásadních věcech – jak sladit požadavky společnosti na národní nezávislost a suverenitu se závazky vůči Moskvě, zda a do jaké míry připustit soukromé zemědělství a zrušit povinné členství v družstvech, jak nastavit hospodářský plán a zda orientovat ekonomiku spíše na lehký či těžký průmysl, jak reflektovat chruščovovské destalinizační impulzy a jak se vyrovnat s nespokojenými intelektuály, spisovateli a studenty.² Přestože Rákosi stranu stále více polarizoval, jím ovládané politbyro si uchovalo svoji pozici mocenského centra. Nagy jako premiér zase dokázal kolem sebe vybudovat neméně vlivnou neformální síť složenou z reformních stranických funkcionářů, ekonomů, spisovatelů a novinářů, díky nimž dokázal prosazovat své myšlenky v médiích a po vládní linii.

Spor o budoucnost komplementárně doplňoval spor o minulost mezi tzv. „poraženými“ a „vítězi“ vnitrostranického boje po roce 1948. „Moskovité“, mezi něž kromě Rákosiho patřili Ernő Gerő, József Révai, Mihály Farkas, Ferenc Münnich, Zoltán Szántó, Zoltán Vas, ale také Imre Nagy, se střetávali s „domácími“, jako byli Géza Losonczy, Ferenc Donáth, Gyula Kállai či János Kádár.³ Propast mezi těmito dvěma proudy se naplno rozevřela po popravě László Rajka a uvěznění Jánose Kádára, dvou nejvýznamnějších představitelů „nemoskevské“ skupiny. „Poražení“, často komunisté či sloučení sociální demokraté, kteří před čistkami zastávali vysoké stranické a vládní posty, po propuštění z vězení v letech 1954–1956 buď rezignovali na aktivní politiku, nebo, jako například Kádár, začali trpělivě budovat svou druhou kariéru.⁴ Kádárův politický comeback vzbuzoval obavy u těch, kteří z vnitrostranických čistek profitovali, a to i přesto, že Kádár osobně i politicky byl pro většinu stranické elity přijatelný. Negativně se vymezoval vůči Rákosiho éře (ale ne vůči Rákosimu samotnému, jehož si jako prominentního internacionalisty vážil). Chyběl mu sice vyhraněný myšlenkový program, jakým disponoval Nagy, přesto, nebo možná právě proto mohl smířit frakce v ústředním výboru a vést reformní politiku.⁵ Do popředí se v éře čistek propracovala „mladá garda“ – lidé jako ministr lehkého průmyslu Béla Szalai, první náměstek vlády István Hidas, tajemník okresu Borsod-Abaúj-Zemplén Rudolf Földvári, náměstek

- 1 LACZÓ, Ferenc: Hungary, Revolution of 1956. In: NESS, Immanuel (ed.): *The International Encyclopedia of Revolution and Protest. 1500 to the Present*. Wiley-Blackwell, Chichester 2009, s. 1625–1630.
- 2 IZSÁK, Lajos: Rákosi-rendszer (1948 ősze – 1956 nyara). *Történelmi Szemle*, 1995, č. 1, s. 65 – 66; BALOGH, Sándor: Politikai reformpróbalmozások és kudarcuk 1953 és 1956 között. *Társadalmi szemle*, 1989, č. 8–9, s. 19–34. Dále též BEREND, Ivan T.: *Central and Eastern Europe 1944–1993. Detour from the periphery to the periphery*. Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 102–103. Z prací dostupných v češtině např. KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*. Lidové Noviny, Praha 2001, s. 388–389; BÉKÉS, Csaba – RAINER János M. – GERMUSKA, Pál: Maďarská revoluce 1956. In: *Soudobé dějiny*, 1996, č. 4, s. 457.
- 3 GRANVILLE, Johanna: Reactions to the Events of 1956. *Journal of Contemporary History* 2003, č. 38, s. 269.
- 4 Запись беседы А.И. Микояна с Я. Кадаром в Будапеште о положении в ВПТ. 14 июля 1956. In: ОРЕХОВА, Е. Д. – СТЫКАЛИН, А.С. – СЕРЕДА, В. (ред.-сост.): Советский Союз и венгерский кризис 1956 года : документы. РОССПЕН, Москва 1998, s. 160. (Všechny ruské dokumenty jsou citovány z tohoto sborníku – pozn. aut.).
- 5 MORVAY, Petr: Zachránce národa, služebník ideje nebo cynický pragmatik? *Dějiny a současnost*, 2002, č. 3, s. 29–33.

Jan Adamec

vlády József Mekis a především premiér András Hegedűs, jenž v roce 1955 nahradil na tomto postu Nagye. Tito mladí ambiciózní funkcionáři neměli za sebou ilegální minulost ani válečnou zkušenost. Impulz pro jejich mocenský vzestup přišel v roce 1953, kdy si jich v Kremlu všimli jako možných náhradníků za zkompromitované politiky typu Farkase či Rákosiho.⁶ Jejich mocenské aspirace však nelibě nesli zasloužilí komunisté jako například první tajemník Budapešti István Kovács nebo bývalý šéffideolog a propagandista a staronový člen politbyra József Révai. Další konflikt vznikl mezi politbyrem, ústředním výborem a oblastními tajemníky, respektive mezi reformně naladěnou metropolí a konzervativním venkovem, ovládaným místními tajemníky. Budapeští hýbaly otázky svobody projevu, odpovědnosti za represe, otázky vztahu k Sovětskému svazu. Na venkov a malá města toto vření docházelo se zpožděním, kritika strany se transformovala do otázek kolektivizace, výkupu a dávek či do problematického soužití mezi vesnickou realitou a novou stranickou administrativou.⁷ Místní straničtí bossové vnímali reformní snažení v centru jako oslabování moci strany, ne-li jako zradu vyzkoušené praxe stalinské diktatury, personifikované Rákosim.

Destalinizace po maďarsku

Rok 1956 uvítalo Maďarsko ve stísněné náladě, kterou spoluvytvářely vzájemně provázané krizové momenty – vleklá hospodářská krize spojená se zvýšeným výběrem daní a omezeným výběrem zboží v obchodech, nejistota v zemědělství, pauperizace městského obyvatelstva, nespokojenost učňů, studentů a inteligence se svým uplatněním a boj mezi několika mocenskými skupinami uvnitř stranického vedení.⁸ Dvacátý sjezd ÚV KSSS do toho přinesl důležitý impulz. Rákosi zprvu odmítal novou moskevskou linii akceptovat a s Chruščovovým projevem nesouhlasil, přesto byl jako poslušný straník závěry sjezdu nucen implementovat do nové stranické linie.⁹ Snažil se však pomocí nejrůznějších obstrukcí destalinizaci brzdit, jeho pokusy o „utajení“ plného znění Chruščovova projevu však skončily ve chvíli, kdy hrozilo nebezpečí, že ho začnou v neschválené podobě šířit nespokojenci přímo z nejvyššího vedení.¹⁰

Chruščovův destalinizační tah znovu otevřel rehabilitace, jež nejen ohrožovaly kredibilitu a legitimitu strany, ale sloužily i jako vnitropolitický mocenský nástroj.¹¹

6 RAINER, János M.: The New Course in Hungary in 1953. *CWIHP, Working Paper*, June 2002, 38, s. 11–12.

7 Запись беседы В. В. Астафьева с И. Альтомаре об июльском пленуме ЦП ВПГ и изменениях в составе Политбюро. 21. июля 1956, s. 199.

8 FEITL, István: Szembesülés. Az MDP vezetői és a XX. Kongresszus. *Múltunk*, 2006, č. 2, s. 201.

9 *Magyar Országos Levéltár* (dále jen MOL), f. Magyar Dolgózok Pártja jegyzőkönyvek - Politikai Bizottság (dále jen MDPJPB), 276 f., 53 cs., 266 ó. e. Az SZKP XX. kongresszusára utazó küldöttség tagjai (Szóbeli.) (18. 1. 1956). *MOL*, f. MDPJPB, 276. f. 53. cs. 274. ó. e. A KV előtt tartandó beszámoló az SZKP XX. kongresszusáról; A budapesti pártértekezlet előkészítése (3. 3. 1956).

10 Запись беседы Ю.В. Андропова с М. Ракоши о положении в партии после мартовского пленума ЦП ВПГ и реакции коммунистов на доклад Н.С. Хрущева «О культуре личности и его последствиях» на XX съезде КПСС. 25 марта 1956 (25. 3. 1956), s. 47. Též Запись беседы Ю.В. Андропова с И. Ковачем о выступлениях участников партийных активов в Будапеште против М. Ракоши. 30. марта 1956, s. 51.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

Již během prvních jednání v ústředním výboru (12.–13. března 1956) Magyar Dolgozók Pártja (Maďarské straně pracujících, dále jen MSP) byl Rákosi kritizován za svou tezi, že se maďarští komunisté s kultem osobnosti již v uplynulém období pod jeho vedením vyrovnali.¹² Rozpačitá a „řízená“ diskuse o kultu osobnosti se rychle stočila na proces s bývalým ministrem vnitra a zahraničí a mužem číslo dvě ve straně Lászlóem Rajkem.¹³ Jeho případ brzy ztratil prvotní rozměr nezákonného politického procesu a stal se celospolečenským katalyzátorem veřejné nespokojenosti a prubířským kamenem ochoty stranického establishmentu vyrovnat se s minulostí. Rákosi proto změnil postoj a přišel s omezenou sebekritikou – na stranickém shromáždění 27. března 1956 potvrdil Rajkovu nevinu, ale zodpovědnost za nezákonné praktiky padesátých let svalil na již odsouzeného bývalého šéfa a zakladatele státní policie Államvédelmi Hatóság (dále jen ÁVH) Gábora Pétera, přestože sám byl vyzván, aby přiznal svůj podíl viny na Rajkově smrti.¹⁴ Nově zřízená rehabilitační komise vedená Istvánem Kovácsem dostala „zadání“ podobající se kvadratuře kruhu – vyšetřit Rajkův případ a další politické procesy tak, aby v nich nefigurovalo Rákosiho jméno. Kovács přes osobní animozitu cítil potřebu chránit prvního tajemníka před nařčeními z účasti na nezákonných procesech, už jen proto, aby Rákosiho neřízený pád nestáhl i ostatní.¹⁵ Tento plán ale narušil samotný Péter, který byl zatčen již v roce 1953, ještě před Stalinovou smrtí.¹⁶ Nechal si do vězení zavolat Kovácsovu komisi a desátého července, těsně před zahájením mimořádného zasedání ÚV MSP, jí předal dopis, v němž za hlavního viníka Rajkovy smrti označil Rákosiho.¹⁷

Rákosi se pokusil kromě Pétera „odhalit“ v okruhu svých bývalých spolupracovníků další vhodnou oběť, jejíž odsouzení by kritické hlasy umlčelo – bývalého ministra

- 11 SÍPOS, Levente – VARGA, György T. (ed.): Jelentés 1956-ból Farkas Mihály büneiről, Az MDP KV áltál 1956 március 13-án Farkas Mihály ügyének kivizsgálásáról kiküldött bizottság július 19-i jelnetése. *Társadalmi szemle*, 1990, č. 6, s. 73–90.
- 12 MOL, f. MDPJ, Központi Vezetőség (dále jen KV), 276. f. 52. cs. 33. ó. e. Beszámoló és felszólalások az SZKP XX. kongresszusáról: Rákosi Mátyás referátuma (12.–13. 3. 1956). Též RAINER, János M.: *Nagy*, s. 92. Též FEITL, István: Szembesülés, s. 219.
- 13 Запись беседы Ю.В. Андропова с М.Ракоши, s. 47.
- 14 MOL, f. MDPJPB, 276. f. 53. cs. 277. ó. e. A PB az elhangzott vita alapján az alábbi határozatot hozza (28. 3. 1956).
- 15 Запись беседы Ю.В. Андропова с И. Ковачем о кооптации в Политбюро ЦП ВПГ Й. Реваи и Я. Кадара, расследовании дела М. Фаркаша и мероприятиях по укреплению авторитета партийного руководства в массах. 7 мая 1956, s. 71.
- 16 RAINER, János M: *The New Course*, s. 3–4. Též MOL, f. MDPJPB, 276. f. 53. cs. 113. ó. e. *Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatója Péter Gábor ügyéről. - A vita hozzászólásainak szó szerinti szövege* (22.1. 1953); MOL, f. MDPJPB, 276. f. 53. cs. 114. ó. e. *Vas Zoltán és Kovács István önkritikája* (5. 2. 1953).
- 17 PÉTER, Gábor: Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. Péter Gábor (életfogytiglna ítélt) beadványa az MSP Pártbizottságának. In: KOLTAY, Gábor – BRÓDY, Péter: *El nem égetett dokumentumok*. Budapest: Szabad Tér Kiadó 1990. Cit podle SZAKOLCSAI, Attila – GERMUSKA, Pál – KOROSI, Szusanna – MOLNÁR, Adrienne – TISCHLER, János – BECK, Tibor – EORSI, László – SOMLAI, Katalin – STANDEISKY, Éva. *Az 1956-os forradalom története*. 1956-os Intézet: Az 1956-os Magyar Forradalom Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány, 2000. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>. (dále jen *Az 1956-os forradalom története*). Též ЧУВВАРЯН, А.О. (ed.): Сталинское десятилетие холодной войны: факты и гипотезы. Наука, Москва 1999, s. 29.

Jan Adamec

obranu Mihálye Farkase.¹⁸ Scénář byl jednoduchý – nejdříve mělo být odhaleno Farkasovo „škodlivé působení“ na ministerstvu obrany, pak se mu měla nasadit berijovská „psí“ hlava a vyměřit exemplární stranický trest.¹⁹ A nejen jemu. Paradox rehabilitací nejlépe ztělesňoval například Kádár – v jedné a té samé zprávě o rehabilitacích se objevoval jako viník (v procesu s Rajkem byl ministrem vnitra a vyslýchal ho) i jako oběť (byl odsouzen na počátku padesátých let a strávil několik let ve vězení).²⁰ Rákosi na něj promptně vytáhl kompromitující protokoly z Rajkova výslechu s neskrývanou snahou odstranit potenciálního rivala. Nepodařilo se mu ale přesvědčit ostatní členy politbyra, aby se proti Kádárovi zahájilo stranické vyšetřování.²¹

Část stranické elity proto začala otevřeně hovořit o nutnosti zvolit nové stranické vedení a nejprve kooptovat do politbyra v roce 1954 propuštěného a rehabilitovaného Kádára. Hrozilo, že si jeho členství v politbyru ústřední výbor prosadí proti mínění rákosistů, což mohlo způsobit otevřený rozkol ve straně.²² Rákosiho přívrženci, jako například jeho pravá ruka Gerő, navrhovali zvolit Kádára do politbyra, ale co nejvíce ho ...*izolovat a vhodně na něj působit* tak, aby se nemohl spojit s Nagyem, který byl v roce 1955 zbaven funkce premiéra a posléze i vyloučen ze strany. Kolem Kádára se totiž začala šířit šeptanda, že je tajným Nagyovým přívržencem, což ale Kádár odmítal a přes svoji trpkou zkušenost s politickými procesy prohlašoval, že si lidově demokratické Maďarsko neumí bez Rákosiho představit.²³ Kádára zprvu na jeho cestě do stranického vedení nepodporoval ani sovětský velvyslanec Jurij Andropov, jenž nezakrytě radil Moskvě, aby zabránila Kádárovu vstupu do politbyra. Andropov se zároveň domníval, že by Chruščov a další členové sovětského vedení měli Rákosiho více podpořit proti *pravcovým a demagogickým silám*.²⁴ Do Budapešti byl proto s určitým zpožděním 7. června 1956 vyslán speciální emisar Michail Suslov, jenž se pokusil znesvářené stranické vedení přimět k zodpovědnosti. Radil, aby se hlavní obvinění za zinscenované procesy svedla na Farkase a nikdo jiný již nebyl v této souvislosti vyšetřován. Suslov dále schválil kooptaci Kádára do politbyra, aby zmírnil nespokojenost mezi reformně naladěnými funkcionáři.²⁵

18 MOL, f. MDPJPB, 276. f. 53. cs. 274. ó. e. Farkas Mihály visszahívása a Vorosilov Akadémiáról. (Szöbe-li.) (3. 3. 1956).

19 *Jelentés 1956-ból Farkas Mihály büneiről.*

20 MOL, f. MDPJKV, 276. f. 52. cs. 8. ó. e. *Gyorsírói jegyzőkönyv. A Rajk László és Szónyi Tibor által vezetett kémcsoport ügye. – Kádár János referátuma, Rákosi Mátyás hozzászólása az általa kidolgozott határozati javaslatral, egyéb hozzászólások, Rákosi zársvava* (11. 6. 1949).

21 Запись беседы Ю.В. Андропова с М. Ракоши о ходе проверки дела М. Фаркаша и выявлении материалов, компрометирующих Я. Кадара. 18 апреля 1956, s. 62. Též Запись беседы Ю.В. Андропова с И. Ковачем (7. 5. 1956), s. 71.

22 Запись беседы Ю.В. Андропова с М. Ракоши (6. 5. 1956), s. 69.

23 HUSZÁR, Tibor: *Kádár János. Politikai életrajza 1912–1956.* Budapešť: Szabad tér Kiadó 2004, s. 241–268. Též Telegramma Ю.В. Андропова в МИД СССР о мероприятиях Политбюро ЦР ВПТ по осуществлению в венгерских условиях решений XX съезда КПСС и предполагаемых изменениях в составе Политбюро. 29 апреля 1956, s. 63. Srov. též Запись беседы Ю.В. Андропова с М. Ракоши (6. 5. 1956), s. 69. Též РАКОШИ, М.: Людям свойственно ошибаться. Из воспоминаний М. Ракоши. Архив вождей. Исторический архив, 1997, č. 1, s. 27.

24 Telegramma Ю.В. Андропова в МИД СССР (29. 4. 1956), s. 63.

25 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 96. Též Телефонограмма М.А. Сулова из Будапешта в ЦК КПСС

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

Destalinizace a boj proti Rákosiho zaktivizovaly Petöfihho debatní kroužek, jenž vznikl v březnu 1955 v okruhu mladých pracovníků Národního muzea.²⁶ Do jeho vedení se dostali průrazní intelektuálové jako Gábor Tánzos či András B. Hegedűs a začali organizovat hojně navštěvované debaty o ekonomii, historii a politice. Po 20. sjezdu se zde scházeli reformní komunisté, pro něž to byla jediná volná platforma umožňující kritiku stranického vedení a svobodné vyjádření názorů, což podle jejich stížností kontrastovalo s praxí stranických aktivů.²⁷ Během prvních debat o politické ekonomii a směrnících druhého pětiletého plánu, které se konaly 9. a 22. května 1956, podrobili profesor Tamás Nagy a Ferenc Donáth kritice šéfa plánovacího odboru Istvána Frisse. Diskutovalo se také o historii a interpretaci neuralgických bodů maďarské novodobé historie (30. května, 1. června) a o marxistické filozofii (15. června). Dne 18. června 1956 následovalo setkání bývalých partyzánů a členů KSM z dob ilegality – i zde se debata dotkla řady „bílých“ míst a režimem tabuizovaných témat. Největší nevoli stranického vedení vyvolala debata o svobodě tisku 27. června.²⁸ Po nervózní reakci stranického vedení byly debaty během prázdnin přerušeny, aby pokračovaly na podzim – 26. září 1956 se konala debata o řízení ekonomiky, poté 10. října 1956 o vzdělání mladých a o vzdělávacím systému obecně (28. září a 12. října). V předvečer revoluce se konaly ještě debaty umělců (20. října) a mladých lékařů (23. října).

Dne 27. června 1956 zorganizoval Svaz maďarských novinářů spolu se členy Petöfihho kroužku veřejnou schůzi o problematice tisku a novinářů.²⁹ Největší úspěch měl respektovaný spisovatel Tibor Déry, který sarkasticky útočil přímo na Rákosiho.³⁰ Další řečníci požadovali, aby byl Rajk rehabilitován a jako výraz úcty po něm byly pojmenovány ulice. Řada otázek z pléna se týkala fungování MSP – ač šlo oficiálně o nestranickou schůzi, mluvili hlavně komunisté a probírali se problémy strany.³¹ Gerő byl šokován; i když na schůzi byli přítomni někteří členové ústředního výboru jako Zoltán Vas, Márton Horváth či Sándor Nógradi, nebyli schopni ovlivnit náladu a směřování shromáždění.³² Paniku nad nekontrolovaným průběhem debaty znásobily ve stranickém vedení dělnické nepokoje v Poznani 28. června 1956. Verbální úto-

o настроениях в венгерском обществе и беседах с руководством ВПТ. 13 июня 1956, s. 85. KRAMER, Mark: The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings. *Journal of Contemporary History*, 1998, vol. 33, no. 2, s. 176.

26 СТЫКАЛИН, А. С. – СЕРЕДА, В.: Из истории одного противостояния: союз венгерских писателей в общественно-политической борьбе середины 50-х годов. In: НОВОПАШИН, Ю. С. (отв.-ред.): Политические кризисы и конфликты 50-60-х годов в Восточной Европе, Институт славяноведения и балканистики РАН, Москва 1993, s. 93–145.

27 Zapisь беседы В.А. Крючкова с Ф. Вадасом о дискуссии по проблемам печати. 29 июня 1956, s. 124.

28 HEGEDŰS, András B. – RAINER, M. János (eds.): *Vita a sajtó és a tájékoztatás kérdéseiről; A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – IV. Partizántalálkozó – Sajtóvíta*. Múzsák–1956-os Intézet 1991.

29 ZINNER, Paul E.: *Revolution in Hungary*. Columbia University Press, New York – London 1962, s. 207–208.

30 Tamtéž. Celý text Déryho vystoupení např. Déry Tibor felszólalása a Petöfi Kör sajtóvitáján (27.6. 1956), in: HEGEDŰS, András B. – RAINER, M. János (eds.): *A Petöfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján*. Budapest, 1991, s. 96–108. Cit podle *Az 1956-os forradalom története*.

31 СТЫКАЛИН, А. С. – СЕРЕДА, В.: Из истории одного противостояния, s. 118.

32 Zapisь беседы Ю.В. Андропова с Э. Герё о мероприятиях, намеченных Политбюро ЦР ВПТ в связи с обострением внутривластной обстановки в стране и событиями в Poznani. 29 июня 1956, s. 127–128.

Jan Adamec

ky na stranické vedení získaly nový rozměr reálného ohrožení lidově demokratické moci.³³ Politbyro ÚV MSP zasedalo hned druhý den po „skandální“ schůzi kroužku a označilo ji za *kontrarevoluční provokaci*.³⁴ Ústřední výbor 29. června 1956 přijal kárná opatření proti členům strany, kteří buď neprokázali dostatečnou stranickou bdělost, nebo vyjádřili přímo *buržoazní či kontrarevoluční názory*.³⁵ Ve stranickém zákulisí začaly kolovat zvěsti o tom, že se Rákosi chystá zatknout více než čtyři sta prominentních opozičníků v čele s Nagyem a pozastavit činnost Svazu spisovatelů a jejich týdeníku *Irodalmi újság*.³⁶ Postižení nakonec byli jen Tibor Tardos a Tibor Déry, kteří byli vyloučeni ze strany.³⁷ Pod dojmem Poznaně byli ministři obrany a vnitra instruováni, aby vypracovali předběžná bezpečnostní opatření k ochraně veřejného pořádku v zemi.³⁸

Místo snahy naklonit si jednotlivé společenské vrstvy vstřícnou sociální politikou zvolili maďarští komunisté jakousi zmatenou kombinaci ideologické ofenzivy a bezradného neplodného přemítání o represivní akci proti nespokojené inteligenci. Jejich dogmatická rétorika spojená s mocenskou impotencí stmelovala národ do jednoho společného kritického proudu, jehož nejodvážnější a nejradikálnější zástupci stále častěji zkoušeli hranice moci. V této nejisté situaci stranické vedení připravovalo zasedání ÚV v polovině července 1956, na němž se měl projednávat Farkasův případ a výsledky, k nimž dospěla Kovácsova komise, a Révai a Kádár měli být zvoleni do politbyra.³⁹ Moskva, znepokojena událostmi v Polsku a v obavě, aby se podobný výbuch nespokojenosti neopakoval i v Budapešti nebo jiném průmyslovém centru Maďarska, vyslala člena politbyra Anastase Mikojana. Dostal za úkol dohlédnout na hladký průběh zasedání s pravomocemi udělat cokoli, aby byla obnovena jednota maďarského vedení – což v konečném důsledku znamenalo elegantně „odejít“ Rákosiho.⁴⁰ Historik

- 33 Ellenséges ügynökök zavargásokat provokáltak Poznanban. *Szabad Nép*, 30. 6. 1956; SZLUKA, Emil: Lengyelországi tudósításunk. *Szabad Nép*, 30. 6. 1956; Kellő feleletet fognak kapni. *Szabad Nép*, 30. 6. 1956; KRAMER, Mark: Soviet-Polish Relations and the Crises of 1956. Brinkmanship and Intra-Bloc Politics. In: ENGELMANN, Roger – GROSSBÖLTING, Thomas – WENTKER, Hermann (eds.): *Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folge*. Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen 2008, s. 61. GRANVILLE, Johanna: Hungarian and Polish Reactions to the Events of 1956: New Archival Evidence. In: *Europe-Asia Studies*, 2001, Vol. 53, No. 7, s. 1058–1060.
- 34 MOL, f. MDPJPB, 276. f. 53. cs. 293. ó. e. A Moszkvába utazott delegáció feljegyzése a június 24-én folytatott tárgyalásról; Mellékelve: Feljegyzés a Moszkvában június 22-23-án megtartott értekezletről. - Határozat Nagy Imre születésnapjára vacsorájával kapcsolatban. (Nyomtatott határozat. Kiküldve: 1956. július 9-én.); Hegedűs András javaslatára magyar delegáció küldésére a Mongol Népköztársaság 35. évfordulója alkalmából (28. 6. 1956).
- 35 KRAMER, Mark: *The Soviet Union*, s. 177–8. Též MOL, f. MDPJKV, 276. f. 52. cs. 34. ó. e. Rákosi Mátyás beszámolója az európai népi demokratikus országok párt- és kormányküldöttsége és az SZKP elnöksége moszkvai értekezletéről, valamint a Petőfi Kör sajtóvitájáról (30. 6. 1956).
- 36 BEREND, Ivan T.: *Central and Eastern Europe*, s. 120. KRAMER, Mark: *The Soviet Union*, s. 176.
- 37 Az MDP KV határozata a Petőfi körrel (30. 6. 1956), in: HEGEDŰS, András B. – RAINER, M. János (eds.): *A Petőfi Kör vitái*, s. 96–108. Též ZINNER, Paul: *Revolution in Hungary*, s. 211.
- 38 GRANVILLE, Johann: *Hungarian and Polish Reactions*, s. 1058–1060. Sestého července hovořil Gerő s Andropovem o tom, že ministr obrany obdržel instrukce, aby vypracoval plány na obnovení pořádku v případě ...nepřátelských provokací. RAINER, János M.: *Nagy*, s. 96–97.
- 39 MOL, f. MDPJPB, 276. f. 53. cs. 295. ó. e. A KV 1956. júliusi ülése első napirendi pontjának beszámolója (12. 7. 1956).
- 40 Телеграмма А.И. Микояна из Будапешта в ЦК КПСС о совещании в Политбюро ЦР ВПТ и плане мероприятий по нормализации обстановки в партии, включая отставку М. Ракоши. 14 июля 1956 г, s. 152. Též Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пункту IV протоколом 28). 12 июля

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

János Rainer označil jeho politický konec za „palácovou revoltu“, do níž se aktivně zapojili jak Rákosiho odpůrci, jako například Kovács, tak i jeho blízký spolupracovník Gerő, jenž o Rákosiho místo usiloval. Podle svědectví Andráse Hegedúse Mikojan navrhl Rákosiho odstoupení již na cestě z letiště.⁴¹ Tlak na neústupného Rákosiho údajně nebyl bez dramatických okolností. *Dokud Mikojan nebouchl pěstí do stolu a nevkřikl na Rákosiho: „Piš: na vlastní žádost“, tak se pozice nevzdal, držel se do posledních sil...*, vzpomínal později Nikita Chruščov.⁴²

Rákosiho odvolání nebyla jediná věc, kterou přijel Mikojan do Budapešti řešit. Ve své zprávě varoval před některými rizikovými faktory, na které upozorňoval již velvyslanec Andropov – formování paralelního centra moci z „nepřátelských elementů“ soustřeďujících se kolem Nagye, Petöfiho kroužku a bývalých stranických funkcionářů; negativní působení opozice na dělníky a městské obyvatelstvo; nejednotný ústřední výbor; porušování vnitrostranické disciplíny; absence předběžné cenzury v médiích a ignorování direktiv ústředního výboru.⁴³ Při hledání vhodného kandidáta na Rákosiho místo se ve výsledné rovnici ocitl i Kádár. Přestože se jako jediný z kremelského vedení s Kádárem blíže seznámil a napsal o něm, že je to *přímý, otevřený a čestný člověk, který má svůj názor na všechny problémy, má styky a je dobře informován o vnitropolitické situaci, sleduje i mezinárodní dění*, neučinil nic, čím by dal najevo své preference.⁴⁴ Mikojan tak projevil překvapivou neprozíravost, charakteristickou pro celé sovětské vedení. Přes všechny předchozí mise i debaty Rákosiho odchod zastihl sovětské vedení nepřipravené a bez vize kam směřovat maďarské vedení. Chruščov ostatně ihned po potlačení povstání o pár měsíců později připustil, že zbytečně podporoval „staré vůdce“ Rákosiho a Gerőho, kteří sice podle něj byli čestní komunisté, ale neúspěšní vůdci.⁴⁵ Nakonec se uvnitř stranického vedení dohodl mocenský propletenec, který měl za cíl sladit protichůdné zájmy a nepřipustit radikální změnu. Prvním tajemníkem byl určen Ernő Gerő, který se ale vzhledem ke svému špatnému zdravotnímu stavu nemohl své funkci naplno věnovat, a tak jej fakticky zastupoval Kádár.⁴⁶

1956 г., s. 149. Viz též Постановление Президиума ЦК КПСС с поручением А.И. Микояну выехать в Венгрию. 12 июля 1956, s. 150. Též KRAMER, Mark: *The Soviet Union*, s. 178.

41 BEREND, Ivan: *Central and Eastern Europe*, s. 120.

42 ХРУЩЕВ, Сергей: *Никита Хрущев: кризисы и ракеты : взгляд изнутри*. Новости , Москва 1994, s. 210–211.

43 Na Mikojanův dotaz, proč se nezatýká, měl Rákosi odpovědět: *Napětí je tak silné, že zatýkáni nepomůže: zatkne jednoho, objeví se druhý, zatkne druhého, objeví se třetí. Nemělo by to konce*. Srov. Telegramma A.I. Mikojana (14.7. 1956), s. 152. Též Telegramma A.I. Mikojana iz Budapešta v ЦК КПСС o předvaritelném obzjudžennij kandidatur na posty pervogo sekretarja ЦР ВПТ i ego zamestitelej i reshenij Politburo po etomu voпросу. 14 июля 1956, s. 168.

44 Telegramma A. I. Mikojana iz Budapešta v ЦК КПСС o vydviženij kandidatur na posty pervogo sekretarja ЦР ВПТ i ego zamestitelej na zasjedanii Politburo ЦР ВПТ. 16 июля 1956, s. 172.

45 *APRF*, f. 52, op. 1, d. 261, l, s. 74–110. *Stenographic record of a 4 November 1956 meeting of Party activists*. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/113337>.

46 *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének ülése, Szabad Nép*, 19. 7. 1956; *MOL*, f. MDPJKV, 276. f. 52. cs. 35. ó. e. *Rákosi Mátyás felmentése, Gerő Ernő megválasztása* (18. – 21. 6. 1956); *MOL*, f. MDPJKV, 276. f. 52. cs. 35. ó. e. *A nemzetközi helyzet, az ország és az MSP belső helyzetét jellemző legfőbb kérdések* (18. – 21. 6. 1956); *MOL*, f. MDPJKV, 276. f. 52. cs. 35. ó. e. *A magyar népgazdaság fejlesztésének második öt éves terve* (18. – 21. 6. 1956); *MOL*, f. MDPJKV, 276. f. 52. cs. 35. ó. e. *Az MDP KV által 1956. március 13-án Farkas Mihály ügyének megvizsgálására kiküldött bizottság* (Apró Antal, Házi Árpád, Kovács István, Molnár

Jan Adamec

Maďarská společnost přijala výsledky stranické rošády se smíšenými pocity radosti z Rákosiho odchodu a zklamání z příchodu jeho pravé ruky. Mocenská nerozhodnost nahrávala těm, kteří se rozhodli prosazovat reformu důrazněji. „Opozičníci“ se začali shromažďovat uvnitř Svazu spisovatelů, v redakcích periodik *Béke és Szabadság* a *Magyar Nemzet* a dalších stranických organizacích včetně Petöfiho kroužku či mládežnické organizace DISZ, jež fungovaly jako nátlakové skupiny, komunikační kanály a vztahové sítě.⁴⁷ Zvláště spisovatelé se mohli považovat za vítěze – někteří ze „zakázaných“ mohli znovu publikovat a týdeník Svazu spisovatelů *Irodalmi újság* se stal jedním z nejpobulárnějších reformních médií. Jejich sjezd 17. září 1956, na němž se diskutovalo především o vztahu mezi politikou a uměním, proběhl v dosud nezvykle svobodné atmosféře. Předsedou Svazu byl zvolen kompromisní, zároveň však uznávaný spisovatel Péter Veres.⁴⁸

Zvýšený zájem o vnitropolitické dění v Maďarsku projevovala Moskva i po prázdninách, ale oproti očekáváním, které Chruščov a Mikojan vkládali do červencové změny, se vnitropolitická situace spíše zhoršovala. Sovětské výhrady shrnul po své návštěvě Budapešti další z kremelských emisarů Andrej Gromyko, jenž poukazyval na snahy *reakčně naladěné intelligence a oportunistických elementů* revidovat marxismus-leninismus, zproblematizovat vedoucí úlohu dělnické třídy a její svazek s rolníky a hlavně, a to byl nový moment, vyvolávat nacionální napětí a revizionistické nálady prostřednictvím menšinové otázky.⁴⁹ Klíčová otázka po Rákosiho odchodu zněla, zda se vrátí Imre Nagy. Ti, co byli u moci, váhali – mají Nagy považovat za bezpartijního důchodce obklopeného svými věrnými, ale nikterak vlivnými přívrženci, nebo mají co do činění se zkušeným politikem ovládajícím armádu tajných přívrženců a sprádačím nitky pravicové úchytky po celé zemi? Nagy se stavěl k aktivitám, které by vedly k organizovanější opozici, skepticky. Nová politická konstelace po 20. sjezdu KSSS a zvláště nucený Rákosiho odchod mu na druhou stranu umožnily reálně uvažovat o své osobní a politické rehabilitaci.⁵⁰ Jeho pozici posilovaly změny v Polsku – Władysław Gomułka se 2. srpna po rozhodnutí VII. pléna Ústředního výboru Polské socialistické dělnické strany (ÚV PSDS) 18.–20. a 23.–28. července 1956 do strany vrátil. Na zasedání politbyra 24. srpna se jednalo o dalším postupu vůči Nagyovi. Přítomní členové se shodli na tom, že stále platí závěry ÚV MSP z března 1955, odsuzující Nagy jako pravicového úchytkáře.⁵¹ Nagy dva dny před státním pohřbem Lászlóa Rajka 4. října 1956 zaslal ústřednímu výboru, stranické kontrolní komisi a redakci *Szabad Nép* ote-

Erik és Nógrádi Sándor jelentése.) (18.–21. 6. 1956); Запись беседы Ю.В. Андропова с Э. Герё об обстановке в партии после июльского пленума ЦП ВПТ (23. 7. 1956), s. 203.

47 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 92.

48 СТЫКАЛИН, А. С. – СЕРЕДА, В.: Из истории одного противостояния, s. 93–145. Též Запись беседы А. П. Ковалева с И. Кираем о внутривластической обстановке после июльского пленума ЦП ВПТ и партактиве в Союзе венгерских писателей. 3. августа 1956 г., s. 210.

49 Записка А. А. Громыко в ЦК КПСС о тревожных сообщениях Ю.В. Андропова о положении в Венгрии. 17. сентября 1956 г., s. 261.

50 Запись беседы Ю. В. Андропова с А. Хегедюшем о положении в ВПТ, в том числе о проблеме восстановления И. Нады в партии. 16. августа 1956 г., s. 233. Též Запись беседы Ю. В. Андропова с Я. Кадаром о ситуации в партии и в стране и результатах переговоров с И. Надем. 3. сентября 1956 г., s. 257.

51 *MOL*, f. MDPJPB, 276. f. 53. cs. 300. 6. e. *Nagy Imrével kapcsolatos tennivalók* (24. 8. 1956).

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

vřený dopis, v němž zdůraznil tři zásady: souhlas s hlavní politickou linií přijatou na červnovém zasedání ÚV MSP 1953 (Nový kurz), s principem demokratického centralismu (podřízení se vyššímu stranickému orgánu i přes osobní názorové výhrady či nesouhlas) a se závěry červencového zasedání ÚV MSP 1956.⁵²

Den první – povstání začíná

Rajkův proces zanechal hluboké stopy v paměti maďarské komunistické elity a stal se symbolem odporu proti Rákosimu a jeho éře. Znovupohřbení jeho ostatků 6. října 1956 se tak stalo významnou příležitostí k demonstraci nespokojenosti s režimem. Pohřbu se zúčastnili vdova Julie Rajková se svým synem Lászlóem, jenž se narodil jen několik měsíců před otcovou popravou, a také Imre Nagy. Oficiální projevy ale pronášeli lidé spjatí s establishmentem, například Ferenc Münnich či Antal Apró.⁵³ Přítomní studenti proměnili smuteční akt v „generální zkoušku“ na revoluci. Ve stranickém periodiku *Szabad Nép* vyšel článek se symbolickým názvem *Soha többé!* (Nikdy víc!), v němž autor konstatoval, že Rajk nezemřel *rukou kontrarevoluce*, ale byl popraven ve jménu socialismu a maďarského národa.⁵⁴

V napjaté říjnové atmosféře po Rajkově pohřbu stačila záminka, již poskytl turbulentní vývoj v Polsku, podporovaný polským kulturním střediskem v Budapešti a jeho Týdny polsko-maďarského přátelství, na nichž se četly básně, promítaly filmy a pořádaly přednášky.⁵⁵ Paralela mezi Nagyem a Gomulkou byla čitelná. Inspirace polským příkladem a odkaz na styčné body maďarsko-polské historie se pak odrazily i během demonstrace 23. října 1956, ať už se jednalo o výběr symbolického místa, na němž se demonstranti shromáždili – pomník povstaleckého generála z národněosvobozovacích bojů z období 1848–1849 Poláka Józefa Bema, užití polských vlajek nebo volba sloganů, které odkazovaly na sounáležitost s Poláky a společné historické vazby.⁵⁶

Gomulkova obhajoba „národních zájmů v hranicích socialismu“ našla své příznivce nejen mezi spisovateli, novináři a reformními komunisty, ale i mezi studenty, kteří po prázdninovém návratu do univerzit přešli od artikulace svých požadavků k jejich šíření směrem k veřejnosti. Kromě Petőfiho kroužku, který jen za červen 1956 zorganizoval šest velkých debat a který si za tuto činnost vysloužil od oficiálních míst veřejné odsouzení, vznikaly další, svými názvy odkazující na obnovený zájem o maďarskou historii a její slavné osobnosti – Jánose Batsányiho, Lajose Kossutha, Attily Józsefa či Józsefa Hajnóczyho. Dne 16. října 1956 byl na schůzi v Szegedu,

52 Телефонoграмма Ю. В. Андропова в МИД СССР с переводом письма И. Надя в ЦР ВПТ от 4 октября 1956 г. 5 октября 1956, s. 283; Nagyův dopis viz Nagy Imre elvtárs levele az MSP Közponiti Vezetőségéhez, *Szabad Nép*, 14. 10. 1956.

53 SZÉLL Jenő. *Rajk László temetése. Az 1956-os Intézet Oral History Archívuma*, 4. számú interjú, (1981–1982). MÉRAY, Tibor: Rajk Lászlóék sírjánál. *Irodalmi Ujság*, 7. 10. 1956; *Az ország népének néma, fájdalommas búcsúja nagy halottainktól*, *Szabad Nép*, 7.10. 1956.

54 *Soha többé!*, *Szabad Nép*, 6. 10. 1956; Utolsó őszinte beszélgetés Rajk Lászlóval, *Népszava*, 6. 10. 1956; Emlékül örök figyelmeztető, *Népszava*, 6. 10. 1956.

55 GRANVILLE, Johanna. *Hungarian and Polish Reactions*, s. 1060–1062.

56 Tamtéž.

Jan Adamec

jíž se účastnilo na 1600 studentů, znovuobnoven Svaz maďarských univerzit a vysokých škol (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, MEFESZ).⁵⁷ Postupně se k nim připojovali studenti z Egeru, Pécsi, Debrecínu, Budapešti a Miškovce. Společně požadovali Gerőův odchod, návrat Nagye, odchod sovětských vojsk a větší nezávislost na Sovětském svazu. Dále chtěli svolat mimořádný sjezd komunistické strany a zvolit nový ústřední výbor. Měli být propuštěni politici spjatí s procesy rákosiovské éry a zahájeny veřejné procesy s Farkasem a Rákosim.⁵⁸ Další programové prohlášení vydal 23. října 1956 Svaz spisovatelů, do té doby jedna z hlavních opozičních organizací maďarského veřejného života. Ve srovnání se studenty však spisovatelé najednou působili jako obhájci statu quo.⁵⁹ *Szabad Nép* otiskl provokativní úvodník *Új, tavaszí seregszemle*, odkazující na báseň maďarského básníka Endre Adyho z roku 1911, a navíc blahopřejný telegram *Trybuně lidu*.⁶⁰ Spisovatelé sice sehráli důležitou roli v „přípravné“ fázi, během níž zpochybnili morální legitimitu režimu, ale po 23. říjnu 1956 jako organizovaná skupina ustoupili do pozadí.⁶¹

Maďarský pokus o reformu režimu, podporovaný nespokojenou veřejností i částí komunistické strany a odvolávající se na program Nového kurzu z roku 1953 se 23. října 1956 přenesl ze studentských poslucháren, debatických kroužků a stranického zákulisí do veřejného prostoru. Každý, kdo se od března 1953 do října 1956 aktivně účastnil diskusí i vnitropolitických střetů, se musel s tímto „přenesením“ do ulic vyrovnat a zareagovat na něj. Do hry vstoupil kvalitativně nový prvek, měnící strukturu politického pole. Dosud čitelný obraz, v němž figurovaly nespokojená veřejnost reprezentovaná spisovateli, novináři a stranickými reformisty na jedné straně a zastánci neostalinského, byť po červencovém plénu ÚV MSP mocensky paralyzovaného kurzu na straně druhé, se rozrůznil. Zvýšil se počet aktérů, objevily se nové požadavky a postoje, z nichž některé již mířily mimo rámec dosavadního režimu. Spontánně a živelně

57 BÉKÉS, Csaba – Pál GERMUSKA – János M. RAINER: *Maďarská revoluce 1956*, s. 458; LACZÓ, Ferenc: *Hungary, Revolution of 1956*, s. 1625–1630.

58 GRANVILLE, Johanna. Reactions to the Events of 1956. *Journal of Contemporary History*, 2003, 38, s. 270. Műegyetemisták 16 pontja, (22. 10. 1956). In: *1956 plakátjai és röplapjai. Október 22.–november 5.* Budapest, Zrinyi 1991, s. 16. Cit podle *Az 1956-os forradalom története*. Viz též *A MEFESZ, Építőip: Műszaki Egyetemi diáknaggyűlés [!] határozatának főbb politikai, gazdasági és eszmei pontjai*, MEFESZ Építőip: Műszaki Egyetemi diáknaggyűlés 1956 (Budapešť, 22. 10. 1956), Apró. 1956/556; *Felhívás! Mi a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatói, Közgazdaságtudományi Egyetem Diáknaggyűlése 1956*, (Budapešť, 22. 10. 1956), Apró 1956/338.

59 Maďarský originál byl otiskn 23. října 1956 v listu maďarských spisovatelů *Irodalmi Újság* pod názvem *A Magyar Írók Kialtványa*. In: ISZÁK, Lajos – József SZABÓ (eds.): *1956 – a sajtó tükrében 1956. Október 22 – November 5.*, Kossuth Könyvkiadó 1989. Viz též zpráva z rádia Kossuth, vyslaná 23. října v 10 hod. dopoledne. *A Magyar Írók Szövetségének titkársága és pártszervezete a következő közleményt adta ki (10:00 23. 10.)*. In: SZALAY, Hanna (ed.): *1956 sajtója: Október 23–november 4: válogatás*. Geopen Kiadó, Budapest 2006, s. 7–8.

60 Új, tavaszí seregszemle, *Szabad Nép*, 23. 10. 1956. In: KORÁNYI, Tamás G.: *Egy népfelkelés dokumentumaiból 1956*, Tudósítások K, Budapest 1989, s. 46–48. Cit podle *Az 1956-os forradalom története*.

61 Mýtus o roli spisovatelů jako vůdců revoluce pak po roce 1956 uměle posiloval západní tisk, ale i negativní kádárovská propaganda a konečně také sami spisovatelé ve svých vzpomínkách. In: LITVÁN, György: *Mítoszok és legendák 1956-ról*. Évkönyv VIII., Budapest, 1956-os Intézet, 2000, s. 205–218. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/szovegek_evk2000/litvan.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

vzniknuší *ulici* lze chápat jako fyzický prostor, v němž lidé opouštějí své soukromí a ochranu domova a vstupují do sociálních interakcí s ostatními. Stávají se z nich příslušníci sociálních skupin – v běžném životě účastníci průvodů, pasažéři městské dopravy, návštěvníci sportovních zápasů či kaváren, diváci představení, během „mimořádných“, tj. řádu běžného života se vymykajících událostí diváci či aktéři revoluce, povstání, válečného stavu, demonstrací či jiných dramatických davových pohybů. V druhém významu *ulicí* můžeme označovat souhrn akcí a činností vyvíjených více či méně organizovaně lidmi ocitnušími se v tomto prostoru. Mohou to být projevy a akce demonstrantů či náhodných chodců, ale i ozbrojených povstaleckých skupin či revolučních výborů. Jedná se o svěbytného mocenského aktéra vstupujícího do interakce s dalšími subjekty povstání, například s mocenským a správním aparátem země.⁶²

Budapešť se 23. října 1956 ocitla na nohou a nikdo nedokázal odhadnout, jakým směrem se situace vyvine. Studentská demonstrace, již otevřeně vyjádřily podporu některé stranické a profesní organizace, byla v plném proudu. Stranické vedení stálo před rozhodnutím jak zareagovat na občanskou iniciativu, která svým rozsahem a intenzitou překonala i ty nejbouřlivější schůze Petöfiho kroužku. Zodpovědnost ležela na prvním tajemníkovi Gerőovi, který naneštěstí pro něj teprve ráno 23. října 1956 přicestoval z oficiální návštěvy Jugoslávie.⁶³ Jednotlivé části mocenského řetězce – od rozhodovacích center po výkonné orgány – podléhaly atmosféře a navíc jim chyběly jasné direktivy z politbyra. Většina jeho členů se klonila k použití síly a přes protesty Jánose Kádára se nejprve rozhodli demonstraci zakázat. Vznikl ovšem rozpor mezi přijatým rozhodnutím a možnostmi toto rozhodnutí si vynutit. Komunistický systém od léta 1956 prožíval funkční krizi a v některých jeho subsystémech – armádě, policii a médiích – ztrácela komunistická strana autoritu a akceschopnost. V momentě, kdy se z éteru ozval oficiální zákaz, nebylo vůbec jasné, kdo vlastně bude na ulicích lidi zastavovat a zakazovat jim se shromažďovat. Ministr vnitra László Piros konzultoval s hlavním velitelem budapeštské policie Sándorem Kopácsim možnost nasazení policejních pořádkových sil, což Kopácsi odmítl s tím, že nemá – kromě střelných zbraní – dostatečné prostředky, aby si zákaz vynutil.⁶⁴ Piros správně usoudil, že případní mrtví půjdou na jeho zodpovědnost, a té se chtěl za každou cenu zbavit a celou věc znovu konzultoval s Gerőm.

Vedení rozhlasu pod tlakem organizací, které se postupně připojovaly ke studentským požadavkům, od rána 23. října 1956 pravidelně zařazovalo do svých relací informace o plánované demonstraci.⁶⁵ Poté, co odvysílalo okolo 13. hodiny oficiální

62 ZNEBEJÁNEK, František. *Sociální hnutí: teorie, koncepce, představitelé*. Sociologické nakladatelství, Praha 1997, s. 110.

63 O návratu delegace informovalo dopoledne v 10 hod. rádio Kosuth. *A MDP Központi Vezetőségének küldöttsége jugoszláviai útjáról ma reggel visszakerkezett Budapestre* (10:00 23.10.). In: SZALAY, Hanna (ed.): *1956 sajtója*, s. 7.

64 Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР об обострении внутривнутриполитической обстановки в Венгрии и возможных антиправительственных выступлениях. 23 октября 1956 г., s. 339. Též KOPÁCSI, Sándor: *Die Ungarische Tragödie. Wie der Aufstand von 1956 liquidiert wurde*. Ullstein Kontinent, Frankfurt/m – Berlin – Wien 1981, s. 101. HEGEDŰS, András B. Rozhovor s Tiborem Huszárem. 1956-os Intézet OHA, 499. számú interjú, 1993, 9 ív. In: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. s. 55.

65 *Prohlášení rozhlasu Kosuth* (23. 10. 1956), s. 348.

Jan Adamec

zákaz demonstrace, zaplavily stranický sekretariát negativní reakce nejen od studentských organizací jako oficiálních garantů průvodu či od tradičních center odporu proti počervencové politice, Svazu spisovatelů a redaktorů *Szabad Nép*, ale i ze strany některých stranických organizací v Budapešti.⁶⁶ U jednotlivých členů stranického vedení se hlásili zástupci novinářů, Petöfiho kroužku, budapeštského stranického výboru i Svazu spisovatelů a žádali odvolání zákazu. Politbyro a vláda se ocitly před nepříjemným dilematem – buď rozhodnutí prosadit i za cenu použití násilí, nebo jej změnit a přiznat porážku. Vedení nedisponovalo dostatečnými prostředky k potlačení demonstrace a nikdo na sebe nechtěl vzít odpovědnost a vydat rozkaz ke střelbě proti demonstrantům. Ve 14 hodin se proto sešla mimořádně vláda za účasti členů politbyra. Premiér Hegedús hodnotil vnitropolitickou situaci jako „vážnou“, podle něj se zaktivizovaly maloburžoazní síly, snažící se Maďarsko odtrhnout od Sovětského svazu.⁶⁷ Po tomto expoze se na Hegedúse snesla kritika za to, že podceňuje situaci a nechápe, co se v ulicích Budapešti děje. Nakonec politbyro zákaz demonstrace odvolalo a vyslalo své členy do klíčových organizací, aby zmapovali situaci a případně se pokusili ovlivnit místní stranické organizace. V podstatě ale stranické vedení přiznalo, že není schopno vynutit si své původní rozhodnutí, a nakonec samo doporučilo všem podřízeným stranickým organizacím, aby se demonstrace zúčastnily, zachovaly si tak ještě určitý vliv na dění na ulici a mohly případně zabránit šíření opozičních názorů. Gerő a ostatní stalinisté se od té chvíle začali poohlížet po jiném řešení – a nálada mezi policejními i armádními veliteli naznačovala, že policii ani armádu nebude možné k přímé represii proti demonstrantům použít.⁶⁸

Zprvu organizovaná studentská demonstrace se proměnila ve vícevrstevné a dynamické hnutí, jež svojí radikalitou přesahovalo dosud všechny reformní návrhy. Ke studentům se připojovali učni a mladí dělníci z továren v Csepelu a Újpesti, kteří vnesli do demonstrace, akcentující problémy kulturní a politické svobody, vlastní požadavky týkající se sociálních problémů. S nimi se objevil i prvek radikality, bezprostřednosti a odhodlání k činům. Rostla euforie posilovaná symbolickými akty historického sebeuvědomování, pocitem jedinečnosti okamžiku a vědomím národní jednoty překonávající stranické a názorové rozdíly. Nadšení se prolínalo s vážností – lidé skládali veřejné přísahy a ničili symboly reprezentující stávající moc. Bylo jen otázkou času, kdy antisovětsky naladěný „radikálové“ nahradí „reformní“ komunisty a studenty, kteří sice demonstraci iniciovali, ale rychle ztráceli vliv na její průběh a v houstnoucí atmosféře se spíše z dění stahovali. Demonstranti se obraceli proti znakům komunistické moci a sovětské vojenské přítomnosti – očekávaná změna vyvolávala potřebu zbavit se symbolů předchozího režimu.⁶⁹ Z vydrancovaných kanceláří a sekretariátů létaly

66 A Belügyminisztérium közleménye (12:53 23.10.). In: SZALAY, Hanna (ed.): *1956 sajtója*, s. 8.

67 Jegyzőkönyv Készült a Minisztertanács 1956. évi október hó 23-án délután 2 óraker kezdődő üléséről. In: *A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból 1956. Október 23–november 4.*, *História*, 1989, č. 4–5. Další svědectví o jednání též Telegramma Ю.В.Андропова в МИД СССР, s. 339.

68 МАЛІШЕНКО, Игорь Евгеньевич: Особый корпус в огне Будапешта. , 1993, č. 1, s. 24. KOPÁCSI, Sándor: *Die Ungarische Tragödie*, s. 101–104.

69 VERDERY, Katherine: *The political lives of dead bodies. Reburial and Postsocialist Change*. Columbia University Press, New York 1999, s. 4–6.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

stovky Rákosiho portrétů, které končily za kolektivního, uvolňujícího nadšení na ohnivých hranicích. Na památnících národní historie vlály nové vlajky a lidé na ně umísťovali fotografie Nagye a Sándora Petöfiho. Terčem kolektivních útoků se stávaly pomníky sovětsko-maďarského přátelství a hroby padlých sovětských vojáků, z nichž lidé strhávali rudé hvězdy. K zemi se poroučel několikametrový Stalinův pomník.

Ernő Gerő se v této situaci odhodlal pronést projev, s jehož pomocí měl situaci uklidnit a akceptovat alespoň část požadavků demonstrantů, ale dal dohromady jen několik frází, které v kontextu vzrušené atmosféry působily spíše urážlivě a nebezpečně.⁷⁰ Slovní spojení jako diktatura proletariátu, kontrarevoluční síly či nepřátelé maďarského národa, které Gerő adresoval účastníkům demonstrace, měla reálný podtext fyzického násilí a hrozby represe.⁷¹ Projev měl demotivující účinky na komunistické funkcionáře, kteří si uvědomili, že Gerő zbytečně agresivním projevem přerušil důležitou komunikační linii v době, kdy ještě demonstranti „žádali“ a strana mohla z vlastní vůle „dát“.⁷² Stranické vedení se proto rozhodlo zatáhnout za záchrannou brzdu a povolal muže, jehož ještě před pár týdny odmítalo být jen přijmout zpět do komunistické strany a považovalo ho za nebezpečného pravicového úchylnáka. Imre Nagy tušil, že nastal čas pro návrat do vysoké politiky za podmínek, které si sám určí. Cítil za sebou nezpochybnitelnou podporu mnoha lidí, v čemž ho utvrzovala skupina jeho přívrženců, kteří ho nejprve přemlouvali, aby se postavil do čela demonstrace jako vůdce rodícího se hnutí. To ale Nagy zásadně odmítal, neboť se bál, že by tím vyprovokoval represivní protireakci stalinistů, a proto nechtěl nic podnikat bez vědomí stranického vedení. Až na oficiální pozvání člena politbyra Józsefa Mekise, aby promluvil před demonstranty na Kossuthově náměstí, reagoval souhlasně.⁷³ Kolem půl deváté večer dorazil do budovy parlamentu a zřejmě veden iluzí o síle svého renomé se pokusil sehrát roli zachránce okamžiku.⁷⁴ Atmosféra byla ale nepříjemně konfrontační – z nálady na náměstí bylo cítit, že to, co dav očekává, je něco jiného, než na co se Nagy připravil.⁷⁵ Na jeho „Soudruzi“ lidé reagovali nepřátelsky a velmi rezervovaně a jejich nálada se rychle změnila ve zmatek, zklamání a nepřátelství.⁷⁶ Nagy apeloval na jejich smysl pro zodpovědnost a slíbil, že ÚV MSP a vláda brzy provedou nezbytné reformy. Podle historika Jánose Rainera ale lidé nečekali stranického aparátčíka slibujícího stranické reformy, ale politického vůdce z 19. století typu Lájose Kossutha, který by jim emotivně slíbil splnění jejich požadavků, někoho, kdo je v tradici maďarské revoluční historie vyzve ke společné přísaze a zaváže je k okamžité kolektivní akci.⁷⁷

70 SZALAY, Hanna (ed.): *1956 sajtója*, s. 8.

71 GOSZTONY, Peter (ed.): *Der Ungarische Volksaufstand in Augenzeugenberichten*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1981, s. 157.

72 KOPÁCSI, Sándor: *Die Ungarische Tragödie*, s. 111. ZINNER, Paul: *Revolution in Hungary*. s. 247–248. Viz též svědectví Miklóse Vásárhelyiho, VÁSÁRHELYI, Miklós: A Nagy Imre-csoport október 23-án. In: *Az 1956-os forradalom története*.

73 Запись беседы Ю.В. Андропова с Э. Герё о мероприятиях, намеченных Политбюро ЦК ВПТ в связи с обострением внутривнутриполитической обстановки в стране и событиями в Познани. 29 июня 1956 г., s. 127.

74 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 100.

75 Tamtéž.

76 Tamtéž.

77 Tamtéž, s. 102–103.

Jan Adamec

Nespokojený dav se poté rozdrobil do několika skupin, z nichž ta největší se vydala k budově rozhlasu. Když Nagy končil svůj projev, několikatisícový dav se již domáhal vstupu svých zástupců do rozhlasu a odvysílání reformních požadavků. V nastalém zmatku policisté chránící rozhlas zahájili palbu a rozhořel se pouliční boj, který trval až do rána a skončil tím, že povstalci obsadili rozhlas.

Den druhý – tanky v Budapešti

Ve městě se již bojovalo, ale Gerő a ostatní členové vedení se domnívali, že se sovětskou pomocí by situaci ještě mohli zvládnout. V pozdních večerních hodinách se sešlo nejužší stranické vedení a Gerő je informoval, že telefonicky několikrát hovořil s Chruščovem a společně se dohodli na povolání sovětských jednotek do Budapešti, aby pomohly maďarským ozbrojeným složkám obnovit pořádek ve městě. Na cestě do Maďarska již byli Chruščovovi emisáři Anastas Mikojan a Michail Suslov, s analýzou a řešením situace na místě jim měli pomáhat náměstek náčelníka generálního štábu Michail Malinin a šéf KGB Ivan Serov.⁷⁸ Gerő se snažil přesvědčit ostatní členy vedení o nezbytnosti sovětské intervence. Varoval před hrozícím kolapsem a neschopností domácích ozbrojených sil potlačit demonstrace. Kádár spolu s Gyulou Kállaiem kontrovali s tím, že jedinou možností, jak předejít katastrofě, je Gerőho rezignace. Proti tomu ale protestovali zastánci tvrdé linie István Hidas a ministr vnitra Piros, kteří se obávali návratu Nagye, jehož označovali za *spojence fašistických sil, které právě táhnou ulicemi města*, do vedení státu. Gerő tak sice ještě zůstal prvním tajemníkem strany, ale kontrolovat jej měli Kádár, Ferenc Donáth a Gyula Kállai.

Přes vážnost situace trvalo vedení až do rána 24. října 1956, než se dohodlo na změnách v politbyru a na reinstalaci Nagye do funkce premiéra.⁷⁹ „Gerőovci“ Nagye potřebovali jako povolnou figurku zaštiťující nepopulární kroky. Tomu se ale Nagy bránil a vymohl si kooptaci svých přívrženců Gézy Lozonczyho a Ference Donátha. V půl páté ráno vydala vláda zprávu, v níž události v Budapešti označila za *ozbrojený fašistický, reakční a kontrarevoluční útok*.⁸⁰ O čtyři hodiny později oznámila personální změny, vyhlásila výjimečný stav a stanné právo (které nemělo být aplikováno proti těm, kteří by odevzdali ukořistěné zbraně do dvou hodin odpoledne) a informovala o povolání sovětských ozbrojených sil.⁸¹ Tato nepopulární opatření si již lidé spojovali s Nagyovým jménem, což mu později komplikovalo pozici „prostředníka“ snažícího se odvrátit občanskou válku.⁸² Nagy zůstal po další dny izolován ve stranickém ústředí a snažil se především vyvažovat extrémní opatření připravovaná sovětsko-maďarským vojenským

78 Tamtéž, s. 105.

79 Közlemény (08:13 24. 10.). In: SZALAY, Hanna (ed.): *1956 sajtója*, s. 18–19.

80 *A Magyar Népköztársaság Közlemény: Fasizta, reakciós elemek fegyveres tamadást intéztek* (04:30 24. 10.). Tamtéž.

81 *Közlemény: A Magyar Népköztársaság Belügyminisztérium felhívja Budapest lakosságát: mivel a fosztogató ellenforradalmi csoportokról való tisztogatás még folyik, 9 óráig csak feltétlenül halaszthatatlan ügyben közlekedjenek az utcán.* (06:30 24. 10.). In: SZALAY, Hanna (ed.): *1956 sajtója*, s. 18. *Közlemény* (08:13 24. 10.). In: Tamtéž.

82 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 106. LITVÁN, György (ed.): *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953–1963*. Longman, London – New York 1996, s. 59.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

velením. Proto se ve svém hlavním poledním projevu 24. října 1956 nejprve přihlásil k radikálnější verzi svého programu Nového kurzu z roku 1953, aby poté oznámil, že zákaz vycházení bude příští den zrušen, aby si lidé mohli koupit potraviny.⁸³

Mikojan se Suslovem ráno dorazili do Budapešti a ihned se setkali s operativní skupinou určenou k likvidaci povstání, kterou tvořili ministr obrany István Bata, ministr vnitra Piros, členové ÚV MSP István Kovács a Zoltán Vas, a náčelník štábu Zvláštního sboru sovětské armády dislokované na území Maďarska Jevgenij Ivanovič Malašenko.⁸⁴ Situaci charakterizovali jako vážnou. Kontakty a spolupráce s maďarskými jednotkami, s výjimkou rozptýlených jednotek tajné policie ÁVH, byly přerušeny a Sověti museli jednat víceméně na vlastní pěst.⁸⁵ Zatímco jednotky Zvláštního sboru se již dostaly do prvních střetů s povstálci, k hlavnímu městu se blížila 33. divize dislokovaná v rumunském Temešváru, která se mezi devátou a jedenáctou hodinou dopoledne 24. října 1956 zformovala asi 15 kilometrů od jižních předměstí Budapešti.⁸⁶

Plánovaný demonstrativní průjezd sovětských tanků ulicemi hlavního města se proměnil v nepříliš úspěšnou snahu prodrat se zaplněnými bulváry, kde probíhalo něco mezi lidovou slavností, ozbrojeným povstáním a revolucí.⁸⁷ Příjezd sovětských jednotek mnohé šokoval či zastrašil, ale našlo se dost těch, kteří si už stačili z opuštěných či dobytých skladů opatřit zbraně a začali se formovat do povstaleckých skupin. Sověti nepočítali s ozbrojeným odporem a podcenili situaci. V prvních dnech se ocitli v ohnisku městské guerilly s řadou negativ pro pravidelnou armádu – rozlehlým městem s nevhodným terénem pro použití těžké techniky, nepřátelským postojem obyvatel, chybně zvolenou taktikou a nedostatečným počtem vojsk. Tanky sice v momentě svého průjezdu ulicemi měly převahu, ale povstalce, kteří se mezitím skryli do budov nebo v postranních uličkách, však dostihnout bez většího nasazení pěšího vojska nemohly. Části Budapešti začaly ovládat a kontrolovat první povstalecké skupiny, jejich odpor ale nebyl zatím organizovaný. Jednalo se maximálně o dva tisíce ozbrojených civilistů.⁸⁸ Prvotním úkolem sovětských jednotek nebylo zasahovat, ale zastrašit potenciální narušitele pořádku a pomoci domácím jednotkám. Sověti proto obsadili mosty a další opěrná místa městské infrastruktury jako ministerstvo zahraničí, centrální banku, letiště či centrální telefonní ústřednu. Povstalci sice nedisponovali protitankovou technikou, ale i s pomocí „Molotovových koktejlů“ či rozlévanou naftou po ulicích znepřijímňovali sovětským jednotkám jejich úkoly. Povstalci sledovali hlavní dopravní uzly a útočili ze zálohy v okamžiku, kdy kolem nich projížděla tanková kolona. Poté unikali do užších uliček, kam se tanky nemohly dostat, nebo se skrývali za barikádami.⁸⁹

83 A kormány felhívása (09:00 24. 10.). In: SZALAY, Hanna (ed.): *1956 sajtója*, s. 19. Nagy Imre, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke szózatot intéz a magyar néphez (12:10 24. 10.). In: Tamtéž.

84 Телеграмма А.И. Микояна и М.А. Сулова из Будапешта в ЦК КПСС об обстановке в столице Венгрии. 24 октября 1956, s. 371.

85 МАЛАШЕНКО, Е.И.: *Особый корпус*, s. 29.

86 Телеграмма А. И. Микояна, s. 371. Též *Az 1956-os forradalom története*.

87 МАЛАШЕНКО, Е.И.: *Особый корпус*, s. 27.

88 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 107.

89 *Az 1956-os forradalom története*, též PONGRATZ, András: *Toppling of the Stalin statue*. Freedom Fighter 56 Oral History Project [27.5. 1996, Tucson, Arizona]. Dostupné z http://www.freedomfighter56.com/en_stories_1active.html.

Jan Adamec

Vzniklo několika desítek regulérních povstaleckých skupin, které operovaly především v ulicích Budapešti a bojovaly s pravidelnými vojenskými jednotkami.⁹⁰ Tyto skupiny čerpaly energii jednak z prvotní euforie, z rozhořčení a vzepjaté vlny národní hrdosti, které mezi lidmi zavládly po vjezdu sovětských jednotek do ulic Budapešti v noci z 23. na 24. října 1956. Jejich příjezd urychlil dynamiku formování z amorfních demonstrací vydělivších se skupin, které by pravděpodobně bez takto jasného protivníka postupně ztratily prvotní impulz. V jejich prospěch hrály dva faktory – maďarský represivní aparát se ve své organizované podobě fakticky rozpadl a armáda se chovala buď pasivně, nebo se přidávala na stranu povstalců. Pokud by do situace nezasáhly sovětské jednotky, šance stranického vedení na uklidnění situace by pravděpodobně byla mnohem větší. V noci z 23. na 24. října 1956 byla přijata řada opatření – zákaz vycházení a shromažďování, výjimečný stav a vyhlášení pohotovosti pro ozbrojené složky – jež ale nedokázaly povstalecké aktivity potlačit ani odradit obyvatelstvo od dalšího shromažďování.⁹¹ Povstalecké skupiny vznikaly spontánně, částečně pod vlivem emocionálního zážitku euforické demonstrace a agrese sovětských jednotek. Tento mezní zážitek posunul lidi, kteří se rozhodli organizovat se do povstaleckých skupin a ozbrojovat se, do mimořádné situace, v níž byli odhodláni riskovat a překročit dosud platné normy chování a společenského řádu. V takto nově zformovaných sociálních skupinách panoval soubor pravidel, který reflektoval jednak ideály, za něž povstalci chtěli bojovat, ale řídily se i pravidly vnucenými místem, časem a okolnostmi. Povstalci museli prokázat odvahu přestoupit na „druhou“ stranu – na rozdíl od většiny obyvatelstva, jež pasivně přihlíželo nebo se účastnilo odporu „v mezích zákona“ či povstání podporovalo jen verbálně. V normálním chodu událostí nepřípustné a kriminalizované chování je, pokud ne přímo legitimizováno, alespoň „sankcionováno“ beztrestností. Je zdůrazněna jedinečnost okamžiku, vědomí výjimečnosti „tady a teď“. Právě onen přechod od verbálního útoku na stávající pořádek k fyzické akci vymezuje ani ne tak lidi nespokojené či spokojené (či lhostejné), jako lidi nadané specifickou odvahou riskovat a vložit se do akce. Jinak se v této situaci zachová například předseda Svazu spisovatelů, nespokojený stranický funkcionář či padesátiletý otec tří dětí a jinak mladý „rozhněvaný“ dělník, posilovaný vztekem na nuznou ekonomickou a sociální situaci a na nemožnost dosáhnout jakéhokoliv zlepšení.⁹² Povstalci se rychle dostali ke zbraním z policejních a armádních skladů. Obsazovali vládní a státní garáže, zabírali nákladní vozidla, jejichž prostřednictvím se mohli rychle a organizovaně dopravovat na různá místa a distribuovat tiskoviny, potraviny, zbraně.⁹³ Hlavní povstalecká oblast se nacházela na rozsáhlém „čtverci“ v osmém a devátém obvodu, kde se koncentrovaly velké počty lidí s mobilizačním potenciálem, sloužící jako rezervoáry pro ozbrojené skupiny (kasárna, ubytovny atd.).

90 EÖRSI, László: *Corvinisták 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai*. Budapešť: 1956-os Intézet 2001, s. 27–29. TÝŽ: Felkelőcsoportok a forradalomban. *História*, 2006/8–9, s. 41–44.

91 *Az 1956-os forradalom története*.

92 LITVÁN, György: *Mítoszok*, s. 205–218.

93 PRYCE-JONES, David: *The Hungarian Revolution*. Horizon, New York 1970, s. 73.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

Skupina kolem kina Corvin zahájila boj se sovětskými ozbrojenými silami již v noci z 23. na 24. října 1956.⁹⁴ V průběhu středy povstalci ovládli kasárna Györgye Kiliána na rohu Üllői út a Ferenc körút (naproti kinu Corvin) a velení kasárem převzal 25. října 1956 plukovník Pál Maléter.⁹⁵ Na stejném místě operovala povstalecká skupina v ulici Túzoltó, která vedla rovnoběžně k bulváru Ullői a Tompa utca a jejímž velitelem se stal István Angyal.⁹⁶ O několik bloků severněji leželo další centrum povstalců v ulici Práter. K obraně východního směru se povstalci pod velením Jánose Báránye opevnili v rohovém domu na spojnici Ferenc körút a na ulici Tompa. Někteří menší povstalecké jednotky operovaly v Budě, na náměstí Széna (velitel János Szabó) či v oblasti zámku v Budě a na Móricz Zsigmond körtér. Jedním z důležitých center demonstrantů a povstalců se stal prostor před hotelem Astoria, kde byli dříve ubytováni cizinci a také zahraniční dopisovatelé.⁹⁷ Mezi další místa patřilo ústředí stranického deníku *Szabad Nép*, sídlící na rohu József körút a náměstí Blaha Lujza (VIII. distrikt), jež v noci z 23. na 24. října 1956 vzali lidé útokem a vydrancovali jej. Třicátého října se jeho prostory a tiskárna staly útočištěm Józsefa Dudáse a jeho Maďarského Národního revolučního výboru.⁹⁸

Začala se rýsovat struktura a infrastruktura povstání. Státní aparát byl otřesen a část represivních složek mu vypověděla poslušnost. Postupně se formovaly místní revoluční orgány nahrazující dočasně paralyzovanou státní správu a dělnické výbory, zřízené zprvu jako ochrana továren před „kontrarevolucí“, a přebíraly dohled nad bezpečnostní situací. Setkávali se v nich delegáti dělníků a studentů a později také političtí nominanti koaličních stran z období před rokem 1948.⁹⁹ V této mimořádné situaci postupně přestaly pracovat továrny a úřady, veřejná doprava nefungovala, nevycházely noviny. Ráno 24. října 1956 se proto nálada obyvatel ve městě výrazně změnila. Šok z prožité noci (na konci října se přirozeně stmívá brzy a značnou část událostí prožili lidé ve tmě či v nedostatečné záři pouličního osvětlení, hořících věcí či záblesků střelby) se mísil s doznívajícím emocionálním nadšením, ale také strachem z budoucnosti. To, co lidé na ulicích Budapešti uplynulou noc prožili, se vymykalo jejich každodenní zkušenosti. Jedni považovali úterý za začátek nové revoluce, druzí byli šokováni a nabádali k obnově pořádku a bezpečnosti. Objevovala se slova jako „ozbrojený“ či „krvavý útok“, „obnovení pořádku“, „zákon“, „porušování pořádku“, „vražda“, „výjimečný stav“. Přes dílčí vítězství „ulice“ převládl oficiální jazyk režimu – útočníci a narušitelé veřejného pořádku byli definováni jako „fašisté a reakční elementy“, „kontrarevoluční gangsteři“, „bandité“ a „nepřátelé lidu“.¹⁰⁰

94 EÖRSI, László: *Corvinisták 1956*. s. 27–29. Těž *Az 1956-os forradalom története*.

95 PRYCE-JONES, David: *The Hungarian Revolution*, s. 75–76.

96 EÖRSI, László: *Túzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban*. 1956-os Intézet, Budapešť 1993.

97 LASKY, Melvin J. (ed.): *The Hungarian Revolution*. Frederick A. Praeger, New York 1957. Těž *Az 1956-os forradalom története*.

98 *Az 1956-os forradalom története*.

99 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 109.

100 A Magyar Népköztársaság Közlemény: Fasiszta, reakciós elemek fegyveres tamadást intéztek (04:30 24. 10.). In: SZALAY, Hanna (ed.): *1956 sajtója*, s. 18.

Jan Adamec

Den třetí – masakr na Kossuthově náměstí

Ráno 25. října vláda prostřednictvím rozhlasu optimisticky oznamovala, že *kontra-revoluční gangy byly ve většině případů zničeny a pokus o kontrarevoluční převrat byl odvrácen!*¹⁰¹ Státní moc se snažila vyvolat dojem, že má situaci pod kontrolou. Odpor měl být zlikvidován, vliv povstaleckých skupin marginalizován a jejich bojová činnost byla popisována tak, jako by již nebojovaly, ale skládaly zbraně, vzdávaly se nebo prchaly z Budapešti. Rozhlasoví komentátoři upozorňovali na odhalené pokusy o rabování obchodů a následně zatýkání a sovětskou přítomnost vysvětlovali jako pomoc při zajišťování pořádku a ochraně mírového života ve městě.

Reálná situace ale byla poněkud odlišná – v zemi bylo zformováno plnohodnotné národní hnutí.¹⁰² Lidé se opět vydali do ulic a ti, kteří se přímo nepřipojili k ozbrojenému odporu, se pokoušeli navázat neformální kontakt se sovětskými jednotkami, jejichž přítomnost v Budapešti vnímali jako hlavní překážku dalších reforem. Obklopovali tanky a snažili se vojákům vysvětlit, že se v zemi neodehrává fašistický puč. Jejich sebevědomí posilovaly nepotvrzené zvěsti, že sověští vojáci přecházejí na stranu povstalců.¹⁰³ Lidé směřovali k přirozenému centru dění, kterým se stejně jako 23. října 1956 stalo Kossuthovo náměstí. Ostraha parlamentu informovala stranické ústředí o rostoucím sročení lidí, zvěst o možných dezercích a sbratřování sovětských vojáků s povstanci se donesla i šéfovi KGB Serovovi, jenž se společně s Mikojanem a Suslovem zúčastnil zasedání ÚV MSP v nedaleké ulici Akademiai. Serov se vydal v doprovodu tří sovětských a dvou maďarských důstojníků k hlavní bráně, aby se odtud na vlastní oči přesvědčil o situaci, a poté podle historika Andráse Kőa nařídil „vyčištění“ prostoru před parlamentem. Obával se, že by se demonstranti mohli začít sbatřovat s osádkami sovětských tanků, a v případě, že by se tanků zmocnili, mohli zaútočit i na stranické ústředí. Sovětské tanky i s podporou ostřelovačů na střechách zaútočily z několika stran a vystřelily do prostoru náměstí několik granátů, jejichž střepiny zabily 87 a zranily 284 lidí.¹⁰⁴ Informace o masakru se rychle rozšířila po městě a ve stranickém ústředí vypukla panika, funkcionáři se obávali pomsty a lynčování.¹⁰⁵

Informace o masakru na Kossuthově náměstí se rozšířily i do ostatních částí Maďarska. Na nohou byly továrny, v důležitých městech se konaly demonstrace. Z Miškovce (Miskolce) vyjelo několik nákladních vozů s dobrovolníky směřujícími na pomoc Budapešti, na jejich cestě se jim podařilo odzbrojit policejní a armádní náborové centrum. Obsadili také budovu místního stranického výboru a městské a okresní správy v Mezőkövesdu, z nichž však byli vytlačeni a nuceni vrátit se do Miškovce, kde byla část z nich zatčena. Následující den 26. října 1956 si pak dav chtěl vymoci jejich

101 A Budapesti Pártbizottság és a Fovárosi Tanács felhívása: Az ellenforradalmi bandákat lényegében felszámoltunk. (4.30 25.10.); A reggel 4 órai helyezetrol: ...Budapesten már csak néhány csoport áll ellen. (5.38 25. 10.). In: SZALAY, Hanna (ed.): *1956 sajtója*, s. 54–55.

102 *Az 1956-os forradalom története.*

103 Tamtéž.

104 KŐ, András: 1956. október 25. A Kossuth téri sortűz. *Rubicononline*. [cit. 2013-02-17] Dostupné za: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kossuth_teri_sortuz/

105 *Az 1956-os forradalom története.*

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

propuštění a střet se s policejními silami, které zahájily střelbu do davu. Po krátkém obležení se policisté vzdali a několik z nich rozzuřený dav zlynčoval. K podobně krvavému střetu došlo i v pohraničním Mosonmagyaróváru, kde pohraniční jednotky zahájily střelbu do davu při obraně svých kasáren. Po následném obléhání byl pak odpovědný velitel ubit k smrti. Situace se vyhrotila 25. října 1956 také v Szentendre, Váci, Sztalinvárosi (Dunajúvárosi) a Várpolatě, kde demonstranti získali kontrolu nad městem a stranickým výborem. Zablokovali důležitou dopravní spojnici, zaútočili na sovětský minikonvoj dvou nákladních vozů a zabili několik sovětských vojáků. Dramaticky se události vyvíjely v Debrecínu, kde došlo k prvním střetům již 23. října 1956, takřka paralelně s Budapeští. Do tohoto centra hajdú-bihárské oblasti přicházely do stranického ústředí a na policejní velitelství zprávy z ostatních míst o rostoucím neklidu. Do města byly povolány vojenské jednotky, jež večer 23. října 1956 dostaly příkaz, aby ze svých kasáren vyrazily do města a spojily se s policejními jednotkami a ostrahou budovy ministerstva vnitra, a společně zakročily proti rostoucímu davu. Kolem šesté hodiny zazněly z jejich strany první výstřely, které zranily několik osob. Policejním jednotkám se podařilo vytlačit demonstranty z centra města.¹⁰⁶

Povstání se začalo rozšiřovat nejen horizontálně, ale i vertikálně, dovnitř maďarské společnosti. Dělníci velkých továren začali intenzivněji reflektovat požadavky povstalců a ztotožňovat se s nimi. Na jedné straně plně souhlasili s odchodem sovětských vojsk a politickou reformou režimu, na druhé straně někteří vnímali pozitivně obranná hesla stávající moci, která varovala před „restaurací kapitalismu“ a „návratem fašismu“ a snažila se vyvolávat dojem, že za hnutím mohou stát lidé horthyovského režimu. Výbory zakládali primárně proto, aby bránili továrny a reprezentovali své zájmy. Zástupci vagonky v Győru například jako důvod vyslání svých zástupců do městského národního výboru uvedli obavu z návratu buržoazie.¹⁰⁷ Vtažení dělníků, oficiálních opor režimu a strany, do událostí – v převážné většině případů na straně povstání – stranické vedení stále více znepokojovalo. Dne 25. října 1956, když začaly opět vycházet noviny, odborářský deník *Népszava* otiskl nezávislý program odborů bez předchozí konzultace s vedením strany.¹⁰⁸

Imre Nagy první dny svého premiérského mandátu strávil tím, že přijímal delegace dělnických i mládežnických výborů. Snažil se získat informace o dění na ulicích a také se prezentovat jako nový typ lídra, vstřícného k požadavkům obyvatel. V tomto smyslu byla důležitá schůzka se zástupci dělníků z Miškovce, jež byla vedená oblastním tajemníkem strany Rudolfem Földvárim a o níž později referoval i rozhlas a *Szabad Nép*, na níž se ale ukázalo, že Nagyovy představy se značně rozcházejí s požadavky dělníků.¹⁰⁹ Zatímco Nagy sliboval zahájit jednání se Sovětským svazem, zástupci miškoveckého výboru požadovali jejich okamžitý odchod, vystoupení z Varšavského

106 O situaci v Debrecínu se pravděpodobně přes své vojenské poradce dozvěděla i Moskva a Žukov na zasedání politbyra 23. října informoval o tom, že dav oblehl budovy stranického ústředí a ministerstva vnitra v Debrecínu. FILEP, Tibor: A debreceni forradalmi események a korabeli sajtó valamint a politikai katonai jelentések tükrében. s. 195–196. <http://debszem.unideb.hu/pdf/dsz2007-2/dsz2007-1-07Filep.pdf>.

107 *Az 1956-os forradalom története*.

108 Tamtéž.

109 Nagy Imre elvtárs magáévette a borsodiak koveteléseit. *Szabad Nép*, 26. 10. 1956.

Jan Adamec

paktu, odzbrojení tajné policie a demokratické volby s účastí více stran. Nevstřícný Nagyův postoj k těmto pro něj radikálním požadavkům vyvolal u účastníků povstání odmítavou reakci – jedni ho označovali za sovětskou loutku (objevovaly se dokonce plakáty s jeho pozměněným jménem „Nagy Imrov“), jiní šířili legendy o tom, že je vlastně zajatcem ÁVH a jedná z donucení, ne-li přímo v ohrožení života.¹¹⁰

Den čtvrtý – jestřábi versus holubice

Situace uvnitř stranického vedení byla značně rozkolísaná. První problém nastal se dvěma nově zvolenými členy ústředního výboru a blízkými Nagyovými spolupracovníky Donáthem a Losonczym. Uvědomili si, že vedení nebylo schopno ani provést větší demokratizaci, ani uřídit krizovou situaci, a nechtěli nést zodpovědnost za následující události. V dopise, který zaslali ÚV MSP, se proto odmítli podílet na práci stranického vedení. Navrhovali mnohem radikálnější změny, a především odmítali spolupracovat s některými politiky rákosistické éry. Vedení se během 25. října 1956 roztřepilo na dva tábory, jež sice neměly sílu prosadit svá řešení, ale měly dostatek prostředků sabotovat aktivitu druhé skupiny. „Jestřábové“ požadovali tvrdá opatření proti povstalcům – více zapojit sovětské jednotky, vyhlásit zákaz vycházení a výjimečný stav a obnovit pořádek, „holubice“ se zase snažily zahájit politické rozhovory s novými aktéry hnutí a uzavřít politický kompromis.¹¹¹ Proto Nagy, který patřil jednoznačně k druhé skupině, hovořil ve svém projevu z 26. října 1956 o jednání se Sověty o stažení vojsk. Dále přislíbil dalekosáhlé změny, včetně rozšíření vlády o zástupce jiných stran na principu Vlastenecké lidové fronty.¹¹²

Politické vedení, reprezentované Nagyem a Kádárem (jenž v napjaté atmosféře po masakru na Kossuthově náměstí nahradil na postu prvního tajemníka strany již neudržitelného Gerőa¹¹³) a Vojenský výbor, úzce spolupracující se sovětským vojenským velením, pracovaly odděleně a nekoordinovaně, a proto výsledná polovičatá represivní opatření nepřinášela očekávaný výsledek. Společná jednání trávili členové obou uskupení hádkami a obviňováním, kdo je více zodpovědný za chaotickou situaci v zemi. Vojenský výbor vypracoval plán vojenských opatření a ráno 26. října 1956 v půl páté ráno nechal vyhlásit zákaz vycházení v celé Budapešti.¹¹⁴ Nebylo vůbec jisté, zda obyvatelé budou zákaz vycházení respektovat, nemluvě o ozbrojených skupinách, které se těšily značné autonomii a nepodléhaly žádnému centrálnímu velení či politické autoritě. Jejich ochota akceptovat vládní či stranickou autoritu byla přímo úměrná tomu, jak vláda plnila jejich stále radikálnější požadavky. Rozhodnutí o výjimečném stavu padlo bez konzultace a souhlasu vlády, a tak se opakovala situace z 23. října 1956–

110 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 108–9.

111 Tamtéž.

112 Most Kádár János és Nagy Imre elvtársak állnak a mikrofon előtt. Kádár János: Magyar dolgozók, kedves elvtársak! Nagy Imre: Magyaországi dolgozó népi! (15.18 25.10.). In: SZALAY, Hanna (ed.): *1956 sajtója*, s. 63–66.

113 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 108–9.

114 A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa felszólítja Budapest lakosságát, hogy ma egész napon át ne menjen ki az utcára! (26.10. 4.30.). In: Tamtéž, s. 72–73.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

o hodinu později vláda od 10 do 15 hodin občanům povolila vycházet, a rozhodnutí Vojenského výboru tak prakticky anulovala.¹¹⁵

Rozpory uvnitř stranického vedení se tím ještě vyostřily. Zastánci tvrdé linie Apró, Kovács a Münnich označili nagyovce za kapitulanty.¹¹⁶ Donáth a Lozonczy, kteří byli v úzkém kontaktu se zástupci Svazu spisovatelů, studentů a dalšími skupinami povstání a reprezentovali některé jejich názory, zase požadovali, aby byl z politbyra vyloučen Gerő, jenž v nejužším stranickém vedení stále působil a zachovával si svůj vliv.¹¹⁷ Podařilo se jim přesvědčit část politického vedení, že je nutné změnit pohled na probíhající události. Především Kádár pochopil bezvýslednost čistě silových řešení, aniž by je doprovázel politický kompromis, a rozšířenému ústřednímu výboru strany 26. října 1956 navrhl „strategickou změnu směru“. Jako čerstvého prvního tajemníka MSP ho k tomu v podstatě donutily okolnosti. Vedení odborů SZOT se domluvilo se zástupci Univerzitního revolučního výboru studentů a také se spisovateli na vydání společného prohlášení, v němž odbory stejně jako dělnické výbory veřejně podpořily povstání a požadovaly totéž, co jiné opoziční či povstalecké skupiny – odchod sovětských vojsk, rozpuštění ÁVH, odsouzení rákosistického systému, amnestii pro ozbrojené bojovníky a zavedení systému více stran. Prohlášení již bylo zveřejněno a Kádár neměl na jeho obsah vliv – jediné, co mohl udělat, bylo přesvědčit stranické vedení, aby s prohlášením souhlasilo. V opačném případě by se vystavil nebezpečí, že se stranické vedení dostane s odbory do otevřeného konfliktu.¹¹⁸

Mezi dosud váhajícími či pasivními členy ÚV MSP však vyvolal návrh, aby se s povstalci jednalo, odpor. Nakonec ale museli připustit, že to může být jeden z akceptovatelných prostředků jak krizi řešit. Strach z toho, že by „ulice“ mohla určovat, kdo má být ve stranickém vedení a kdo tam být nemá, zapůsobil. Kádár nakonec přesvědčil ÚV MSP, aby změnu politiky schválil, a začal připravovat prohlášení do médií. S touto zásadní změnou kurzu se ovšem nemínili smířit členové Vojenského výboru. Zpochybňovali například Donáthovu tezi o demokratičnosti probíhajícího hnutí – je-li tomu tak, pak vládě a straně dosud loajální jednotky ÁVH, policie a armády, kteří proti němu nyní bojují, stojí na protidemokratické, protilidové a protinárodní platformě.¹¹⁹ Argumentovali, že komunistická strana je předvojem revo-

115 A Minisztertanács utasítására a belügyminiszter közli, a rend fokozatos helyreállításával lehetetevé vált, hogy Budapest lakossága 10tól délután 3 óráig szakszégei beszerzése céljából közlekedhessék az utcán. Az idopont esetleges további meghosszabbítását a rádió később közli (5.47 26. 10.1956), Tamtéž.

116 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 109.

117 A Központi Vezetőség ülésének jegyzőkönyve (26. 10. 1956). In: *A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból 1956*. Október 23 – november 4., *História*, 1989, č. 4–5. Viz též Ис стенограммы пленума ЦР ВПТ. 26 октября 1956 г., s. 390–403.

118 *Az 1956-os forradalom története*.

119 Zvláštní pozornost věnovali členové Vojenského výboru situaci příslušníků ÁVH a ministerstva vnitra. Ve svém telegramu do Moskvy z 29. října si stěžovali na to, že vláda výzvami přijímajícími hledisko povstalců ...*morálně rozložila bezpečnostní kádry*... a že nyní nemá žádné oddané bojovníky k dispozici. Mezi zaměstnanci Ministerstva vnitra panovalo také podezření, že povstalci připravují „černé“ listiny, na jejichž základě budou provádět zatýkání a popravy. Mnozí se proto rozhodli na vlastní pěst uprchnout ze země. Na sovětskou stranu přecházely i celé jednotky, jako se to stalo v Debrecínu, v Szabolcsi či na hranicích s Československem. Телеграмма А. И. Микояна и М. А. Суслова из Будапешта в ЦК КПСС о захвате студентами редакции и типографии газеты «Сабад неп». 29 октября 1956 г., s. 450–451.

Jan Adamec

lučního hnutí a ona reprezentuje historickou pravdu, ne nelegitimní uliční hnutí. Hlavní překážkou potlačení povstání podle nich nebyla nedostatečná síla vojenských jednotek či jejich velení, ale „zrádci“ ve stranickém vedení. Odpoledne 26. října 1956 zasedání stranických orgánů za přítomnosti sovětských emisarů pokračovalo. ÚV MSP zvolil zúžený mimořádný výbor, jakési Direktorium, jehož členy se stali Kádár, Nagy, Kiss, Apró, Münnich a Szantó.

Den pátý – nová vláda

Další spory se objevily v otázce personálního složení nové vlády. Nagy navrhoval do vládních pozic jemu a reformě oddané lidi, vedle Donátha a Losonczyho chtěl začlenit i tajemníka Petöfiho kroužku Gábora Tanczose, svého někdejšího asistenta na univerzitě Antála Gyenese, šéfa budapeštské policie Sándora Kopácsiho, který již otevřeně jednal s povstalcí, a také Bélu Kováče, někdejšího tajemníka Malorolnické strany, jenž byl teprve nedávno propuštěn ze sovětského gulagu.¹²⁰ ÚV MSP mu ale většinu z těchto kandidátů zamítl. Také Vojenský výbor, který se opíral o Mikojanovu a Suslovovu podporu, vyvinul značné úsilí, aby ovlivnil složení vlády. Při ranním zasedání Direktoria 27. října 1956 proto prosadil do klíčových funkcí vlády své členy. Ke kontrole Nagye byl určen Apró jako první náměstek a do funkce ministra vnitra byl dosazen Münnich.¹²¹ V jedenáct hodin dopoledne 27. října 1956 mohli rozhlásoví hlasatelé oznámit složení nové Národní vlády pod Nagyovým vedením.¹²² Mikojan a Suslov souhlasili s politickou změnou kurzu, neboť realisticky zhodnotili, že momentálně neexistovala v zemi politická síla, která by probíhající hnutí mohla utlumit a najít kompromis. Kromě Nagye. Jeho plánem bylo zachovat základy lidové demokratického zřízení, ne změnit systém. Odchod sovětských vojsk měl zabránit dalšímu rozpadu, umožnit komunistům zůstat ve vedení země, vyřešit krizi politickými prostředky, udržet si vliv na místní výbory a zabránit radikálním požadavkům, které se v jeho ideologickém vidění světa rovnaly kontrarevoluci.¹²³ Někde již místní moc převzaly revoluční výbory, někde se museli funkcionáři režimu podělit o moc s povstalcí.¹²⁴ V některých oblastech již také nezněla otázka, zda komunisté udrží moc, ale zda je vůbec budou nové revoluční výbory ochotny kooptovat. V Debreci-

Těž Телефонограмма А. И. Микояна и М. А. Суслова из Будапешта в ЦК КПСС с текстом донесения И.А. Серова об оперативной обстановке в стране. 29 октября 1956 г., s. 447. K informacím o přechodu maďarských vojáků a důstojníků státních hranic s Československem např. *VHA Praha*, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-49b. Souhrn hlášení operačního důstojníka Generálního štábu č.s. armády (26. a 27. říjen 1956, Praha). Cit. podle BÍLEK, Jiří – DUFEK, Jiří – FIDLER, Jiří – PILÁT, Vladimír – KELNER, Jaroslav – ŠLOSAR, Vladimír (ed.): *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956*. Sborník dokumentů I. a II. díl. Historický ústav Armády ČR, Praha 1993, s. 44–53.

120 *Az 1956-os forradalom története.*

121 Телефонограмма А. И. Микояна и М. А. Суслова из Будапешта в ЦК КПСС о персональном составе правительства ВНР и стабилизации политической обстановки в стране. 27 октября 1956 г., s. 416–418.

122 *A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az MDP Központi Vezetőségének, valamint a HNF Országos Tanácsa elnökségének javaslatára megválasztotta a Magyar Népköztársaság új kormányát.* (11.18, 27.10. 1956), s. 95.

123 *Az 1956-os forradalom története.*

124 *Az 1956-os forradalom története.*

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

nu ve vedení Socialistického revolučního výboru zasedalo několik komunistů, včetně velitelů místní revoluční gardy. Jedním z vůdců Boršodského oblastního dělnického výboru se stal oblastní tajemník MSP Rudolf Földvári, Národní výbor v Győru vedl člen parlamentu a bývalý zástupce předsedy oblastního výboru Attila Szigethy, v revolučním výboru v békešské oblasti zasedal oblastní velitel policie, v Szolnoku zase vojenský velitel města.¹²⁵

Na Nagye vyvíjeli tlak zástupci delegací, s nimiž se setkával na popud svých blízkých, radikálně naladěných spolupracovníků. Zástupci dělnické delegace z Angyalföldu (13. budapeštský distrikt) se jej snažili převědčit, aby hnutí uznal za národně-demokratickou revoluci a postavil se do jejího čela – a symbolicky přesídlil do budovy Parlamentu na znamení, že se vládně odsud, ne ze stranického centra.¹²⁶ Během 27. října 1956 se k Nagyovi dostali také radikálně naladěni stranicí opozičníci jako Tamás Aczél, Miklós Gimes, Pál Lőcsei a József Szilágyi, kteří Nagye seznámili se situací na ulici a zrekapitulovali, čeho se Nagyovi od 23. října 1956 podařilo dosáhnout, a také s jakými negativními opatřeními je na veřejnosti spojováno jeho jméno, například výjimečný stav a pozvání sovětských vojsk. Nagy se údajně opět nervově zhroutil, ale jednání Direktoria večer 27. října 1956 se již účastnil.¹²⁷

Nagyova skupina proto musela 27. října 1956 reagovat, pokud nechtěla, aby „jestřábi“ plně převzali kontrolu nad rozhodováním a v podstatě zavedli vojenskou diktaturu. Vojenský výbor se obhajoval tím, že lokalizoval centra odporu a koordinoval operace, jež vedly k reálnému potlačení postaleckých skupin a stabilizaci situace. Ve skutečnosti však spíše vyzbrojováním loajálních starých členů strany a bývalých partyzánů konflikt eskaloval. Velitel 9. armádního sboru v Kecskemétu Lajos Gyurkó se do dějin povstání zapsal jako jeden z jeho nejtvrdších odpůrců. Dne 24. října 1956 veřejně oznámil, že bude bojovat vši silou proti tomu, aby se vrátil bílý „teror“ z roku 1919. Vládu nad Kecskemétem vzal pevně do svých rukou – vyslal 150 vojáků, aby střelbou rozehnali demonstraci ve městě, a při neuposlechnutí rozkazu jim pohrozil trestem smrti. Dne 27. října 1956 vyslal stíhací letadlo, aby ze vzduchu rozehnalo demonstraci ve městě Tisztakécske – na místě zůstalo 17 mrtvých a 110 zraněných. Podobné přelety nařídil i nad samotným Kecskemétem a Csongrádem. Kromě této oblasti však armáda nepodnikala výraznější koordinované akce proti povstalcům. Na 28. října 1956 sice Vojenský výbor v obavě, že pokud nepřijde s rozhodným řešením situace, sovětské vedení ztratí trpělivost, přerušil s nimi spolupráci a začne jednat na vlastní pěst, naplánoval společný ranní útok sovětských a maďarských jednotek proti kinu Korvín.¹²⁸ Nagy se tomu ale snažil zabránit, neboť tento útok šel proti všem předchozím dohodám. Požadoval, aby se *předešlo krveprolití*, v opačném případě pohrozil rezignací.¹²⁹ Maďarské a sovětské velení se také neshodlo na tom, zda použít těžké dělostřelectvo v ulicích Budapešti. Z čistě vojenského hlediska by jeho masivní nasazení

125 Tamtéž.

126 Tamtéž.

127 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 111.

128 GYÖRKEI, Jenő – HORVÁTH, Miklós (ed.): *Soviet Military Intervention in Hungary 1956. With a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko*. CEU Press, Budapest 1999, s. 54.

129 Tamtéž, s. 113.

Jan Adamec

pomohlo útočnickům rychle zlomit odpor. Kino Korvín i Kiliánova kasárna ale ležely v centru města a nebylo vyloučeno, že by dělostřelci srovnali se zemí i desítky bloků v okolí. Padly také návrhy na podminování či na bombardování kina ze vzduchu helikoptérou. Nakonec byl 27. října 1956 na ministerstvu obrany vypracován polovičitý a problémový plán. Útok měly zahájit tanky, pod jejichž krytím se měla rozmístit první vlna vojáků, kteří měli za úkol ostřelovat vchod směřující na hlavní ulici Üllöi. Po dostatečném tlaku měla nastoupit druhá vlna a dobýt kino. Začátek útoku byl stanoven na čtvrtou hodinu ranní 28. října 1956. Přes nedostatečnou komunikaci mezi maďarskými a sovětskými velícími složkami nakonec sovětský velitel akce vydal rozkaz k útoku. Povstalcům se však podařilo část tanků poškodit a zastavit a útok nakonec odvrátit.

Den šestý a sedmý – *Ruszkik baza!*

Ráno 28. října 1956 zasedalo politbyro v kompletním složení, za sovětskou stranu se účastnili Mikojan a Suslov, kteří předtím jednali jen s Nagyem a Kádárem.¹³⁰ Jednalo se především o změně postoje stranického vedení a represivních orgánů k povstalcům – dát jim možnost složit zbraně bez kriminalizující nálepky kontrarevolucionářů a stanovit proceduru, jak by mohli povstalci přejít na „druhou stranu“. S těmi, kdo by ani po vyhlášení deklarace nesložili zbraně, mělo být zacházeno z pozice síly. Nagy také prezentoval základní premisy nového vládního prohlášení – okamžitý a bezvýhradný klid zbraní, stažení sovětských vojsk z oblastí, kde se bojovalo, vytvoření nové bezpečnosti pořádkové složky, reorganizaci aparátu státní policie a amnestii pro povstalce a politické vězně.¹³¹

Kolem 13. hodiny 28. října 1956 byl vyhlášen klid zbraní.¹³² Nagyův projev lze bez nadsázky prohlásit za cosi jako „vítěznou deklaraci“ povstání. Distancoval se v něm od předchozího hodnocení událostí jako kontrarevoluce, a naopak je označil za národní hnutí usilující o nezávislost. Slíbil zvýšit platy, penze a rodinné dávky, přezkoumat pracovní normy a urychlit výstavbu nových bytů. Vyjádřil souhlas s formováním dělnických výborů v továrnách a samosprávných organizací, které slíbil později začlenit do mocenského systému. Ozbrojené oddíly měly být začleněny do budoucí nové policie. Státní policie ÁVH měla být rozpuštěna. Zásadní význam měla pasáž týkající se vztahu k SSSR: *Mezi sovětskou a maďarskou vládou bylo dohodnuto, že v co nejkratší době začne odchod sovětských vojsk z Budapešti, které zcela opustí teritorium města. Maďarská vláda vystoupila s iniciativou rozhovorů o vztazích mezi MLR a SSSR – a také o odchodu na území Maďarska se nacházejících sovětských ozbrojených sil – v duchu maďarsko-sovětského přátelství, na základě principů rovnoprávnosti socialistických zemí a národní nezávislosti.* Symbolicky Nagy zakončil svůj projev tím, že se zavázal, že vláda přijme tradiční Kossuthův znak za státní symbol a 15. březen ustanoví státním svátkem.¹³³ Ve srovnání s obsahově

130 Телефонoграмма А. И. Микояна, s. 416–418.

131 RAINER, János M.: Nagy, s. 113.

132 *A Magyar Népköztársaság kormánya a további vérontás megszüntetése és a békés kibontakozás biztosságára érdekében elrendeli az általános, azonnali tűzszünetet. Utasítja a fegyveres erőket, hogy csak akkor tüzeljenek, ha őket támadják.* (13.20, 28. 10. 1956), s. 123.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

rozmáchlým vládním programem působilo následně prohlášení ÚV MSP krotce – komunisté podpořili vládní prohlášení a vyzvali své zbývající členy k jeho respektování. ÚV MSP předal své pravomoci do rukou Prezidia MSP pod předsednictvím Jánose Kádára, jež mělo vést stranu až do svolání mimořádného sjezdu ÚV.¹³⁴

Programová radikalita revolučních výborů se ale dále stupňovala. Kromě odchodu sovětských vojsk například dělnický výbor z Borsogye (Miškovec) již požadoval vytvořit novou vládu, v níž by nebyl *žádný ministr rekrutující se ze skupiny bývalých Rákosiho přísluhovačů*, amnestovat všechny účastníky *osvobozeneckého boje* a vypsat volby s účastí více stran.¹³⁵ Národní výbor v Gyóru vedený Attilou Szigethym vyzval Nagye, aby byly okamžitě ukončeny boje, jinak *obyvatelé Transdunajské oblasti půjdou na pomoc bojovníkům za svobodu v Budapešti*. Od 28. října 1956 se revoluční výbory a povstalecké jednotky nesetkávaly s významnějším odporem. Jejich moc se stabilizovala, objevily se první náznaky vzájemné spolupráce s dělnickými nebo továrními výbory, ale i s nově se konstituujícími politickými stranami. Začaly si nárokovat i velení nad nově vytvářenými policejními jednotkami a tzv. národními gardami.¹³⁶ Ráno 29. října 1956 se Nagy setkal s delegací Revolučního výboru maďarské inteligence, jehož program spojoval radikální proměnu politického systému se socialistickou, kolektivistickou formou ekonomických a vlastnických vztahů.¹³⁷ Podle historika Jánose Rainera i Nagyovi bylo nyní jasné, že nemůže požadavky na odchod sovětských vojsk oddělit od zrušení ÁVH, národní nezávislosti a politické demokracie.¹³⁸ Vládní prohlášení z 28. října 1956 totiž odstartovalo novou revoluční vlnu, přesný opak toho, co Nagy zamýšlel – dosáhnout kompromisu s povstalcí tak, aby mohl omezit vliv protikomunistických radikálů. Na oplátku očekával, že povstalci začnou s vládou spolupracovat na uklidnění situace. To, že vláda slíbila ve svém prohlášení splnit jejich předchozí požadavky, povstalci vnímali spíše jako její slabost a logicky požadovali víc. Ve svých požadavcích byli proto opět o krok „napřed“ před stále bezmocnějším Nagyem – svobodné volby a Maďarsko bez cizích vojsk byly pro ně jedinou zárukou, že se předchozí režim již nevrátí.¹³⁹ Bez vyřešení bezpečnostní otázky nebylo možné nejen situaci uklidnit, ale ani získat další podporu Moskvy ke kompromisům. Nagy se proto setkal se zástupci povstalců z 8. a 9. obvodu. Předpokládal, že bude jednat jen o tom, kdy a jak povstalci složí zbraně, naopak jejich vůdci jako László Ivan Kovács, Ödön Pongrátz či István Angyal a další chtěli Nagyovi přednést své další požadavky. Výsledkem jednání tak spíše než podřízení se státní autoritě bylo stupňování požadavků. Povstalci se cítili posíleni tím, že s nimi vláda vůbec jedná, a proto se toho snažili co nejvíce využít. Slíbili sice, že zbraně odevzdají maďarské armádě poté, co se sovětská vojska stáhnou, ale ve skutečnosti chtěli být včleněni do nových ozbrojených složek.¹⁴⁰

133 Декларация венгерского правительства. Выступление И. Надя по радио. 28 октября 1956 г., с. 441–444.

134 Заявление ЦР ВПТ. 28 октября 1956 г., с. 444.

135 Воззвание рабочего совета и студенческого парламента области Боршод. 28 октября 1956 г., с. 445.

136 *Az 1956-os forradalom története.*

137 Tamtéž.

138 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 115.

139 *Az 1956-os forradalom története.*

140 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 116.

Jan Adamec

Den osmý a devátý – pár hodin svobody

Dopoledne 30. října 1956 Nagy jednal s Kádárem, Zoltánem Tildym a Ferencem Erdeiem o nové vládě a poté společně s Kádárem předložili stranickému vedení návrh na čtyřkoaliční vládu, což znamenalo obnovit vícestranický systém a prakticky anulovat sjednocení sociální demokracie s komunistickou stranou z roku 1948. Z Nagyovy strany šlo o jeden z posledních pokusů, jak obnovit důvěru v komunistickou stranu a reformovat ji.¹⁴¹ Ve svém projevu v 14.30 hodin oznámil zrušení jednostranického systému a vytvoření užšího kabinetu.¹⁴² Vláda vyzvala sovětské velitele, aby okamžitě zahájili stahování sovětských jednotek z Budapešti a vyjádřila ochotu zahájit rozhovory se Sovětským svazem o kompletním stažení vojsk z Maďarska. Jak se ukázalo, ani tyto sliby k uklidnění situace nestačily – jakmile sovětská vojska 30. října 1956 opustila Budapešť, již se objevovaly požadavky, aby Maďarsko opustilo Varšavskou smlouvu a vyhlásilo neutralitu. Řada revolučních uskupení nehodlala vládu uznat do té doby, dokud nebudou jejich často maximalistické požadavky splněny. Ozbrojené skupiny se stále nechtěly vzdát svých zbraní, dělnické výbory vyčkávaly a nehodlaly obnovit práci, dokud Sověti zcela neopustí zemi.¹⁴³

Zástupce malorolníků a jeden z ministrů Zoltán Tildy vyzval reprezentanty studentských výborů, aby se dostavili do budovy parlamentu, kde měli být pověřeni formováním tzv. Národních gard, jež měly pod jednotným velením nahradit pořádkové síly. Předběžná jednání o jejich formování již probíhala na velitelství budapeštské policie. Následně byl založen Revoluční výbor ozbrojených pořádkových složek (Forradalmi Karhatalmi Bizottság), jehož členy se měli stát zástupci armády, policie a ozbrojených povstalců. Klíčovou postavou v tomto procesu se stal čerstvě propuštěný generálmajor Béla Király, který byl jednou z obětí politických procesů padesátých let.¹⁴⁴

V politickém prostoru, uvolněném dezintegrací komunistické strany, se začaly objevovat první známky resuscitace vícestranického systému. Významnou pozici si nárokovali malorolníci v čele s Bélou Kovácsem, kteří považovali za základ politického uspořádání výsledky posledních svobodných voleb z roku 1945, v nichž získali většinu.¹⁴⁵ Ozvala se i bývalá Národní rolnická strana. Na konferenci 31. října 1956 na zámku ve Vajdahunyadu ji její účastníci přejmenovali na Petöfihó stranu, aby se oddělili od předchozí kolaborace s komunistickým režimem personifikované postavami, jako byli Ferenc Erdei nebo předseda Svazu spisovatelů Peter Veres. Petöfihó strana byla do značné míry elitním klubem, v jehož orgánech zasedali významní spisovatelé jako Gyula Illyés, László Németh nebo Áron Tamási. Generálním tajemníkem strany se stal Ferenc Farkas. Nagy také jednal se sociálními demokraty Annou Kéthlyovou a Gyulou Kelemenem, kteří v roce 1948 odmítli sloučení s komunisty,

141 Tamtéž, s. 118–119.

142 Jegyzőkönyv a Kormány Kabinet első üléséről, 1956. október 30-án. In: *A kormány és a párt vezetői szerveinek dokumentumaiból 1956, október 23-november 4., História* 1989, č. 4–5.

143 RAINER, János M.: Nagy, s. 120–121.

144 Tamtéž.

145 Tamtéž.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

byli uvězněni a propuštěni až v roce 1956. Jejich strana ihned získala mezinárodní podporu a uznání ze strany Socialistické internacionály, jež na konci října zasedala ve Vídni. Nagy chtěl včlenit sociální demokracii do koaliční vlády, ale vzájemná nedůvěra a nevráživost byly především na straně sociálních demokratů příliš velké.¹⁴⁶

Povolení vícestranického systému vytvořilo novou situaci a zvýšilo nejednotnost a názorové neshody. Řada povstalců hleděla s nevolí na formující se stranické sekretariáty, neboť se obávali, že jim bude nově nabytá moc odňata stranickými „machry“ anebo přímo kolaboranty s komunistickou mocí, za něž považovali například Istvána Dobiho, Zoltána Tildyho či Ference Erdeie.¹⁴⁷ Přesto se zdálo, že i členové ozbrojených skupin, které ovládaly značnou část Budapešti, pochopili, že je nutné ozbrojený boj přerušit. Požadovali (a potřebovali) garanci, že po případném zastavení palby či složení zbraní nebudou vystaveni represí. Neustále opakovaný požadavek na odchod sovětských vojsk u nich neodrážel jen mlhavou romantickou touhu po národní svobodě a nezávislosti, ale byl podmínkou přežití.

Revoluční výbory se začínaly formovat i v centrální správě, na ministerstvech a v ozbrojených složkách, začaly s čistkami lidí spojovaných s rákosistickým režimem a spolupracovaly se sympatizujícím tiskem a rozhlasem a také ovládanými ozbrojenými jednotkami místních Národních gard. Podle Rainera to jen zvýšilo nervozitu a paralýzu ústřední vlády – po ulicích v Budapešti, venkovu a tisku pomalu ztrácela kontrolu i nad byrokracií a státní správou.¹⁴⁸ Dne 30. října 1956 se v Gyóru spojilo několik revolučních organizací do Transdunajského národního výboru (Dunántúli Nemzeti Tanács), jehož jedna část se dokonce pokusila převzít kontrolu nad ozbrojenými složkami v západním Maďarsku a vytvořit zde samostatnou politickou reprezentaci.¹⁴⁹ V konfliktu mezi „umírněnými“ reprezentovanými Attilou Szigethym a „radikály“, kteří vystupovali proti příliš „komunistické“ vládě Imre Nagye, se nakonec prvně jmenovanému podařilo svolat společné setkání, vyjasnit si vzájemné názorové neshody a nakonec podpořit Nagyovu vládu. Vznikaly ale i politické útvary, které se svou strukturou i programem lišily jak od lokálních revolučních výborů, tak i obnovených politických stran. Patřil sem například Maďarský národní revoluční výbor vedený Józsefem Dudásem, který vznikl 29. října 1956 a o den později vydal první číslo novin *Függetlenség* s hlavním titulkem „Neuznáváme současnou vládu“. Výbor vnašel do již tak nepřehledného dění zmatek i tím, že si nárokoval celonárodní působnost a chtěl konkurovat vládě, a na 1. listopad 1956 se pokusil do budapeštské sportovní haly svolat revoluční parlament složený ze zástupců revolučních výborů a povstaleckých skupin.¹⁵⁰ Dudás navrhoval vytvořit kompletně novou vládu, prohlásil se za vůdce revoluce a jím vedený výbor se obrátil na OSN s žádostí o vyslání komise pro dohled nad dodržováním příměří a o poskytnutí finanční a vojenské pomoci. Požadoval také opuštění Varšavské smlouvy a vyhlášení neutrality. Dudás se setkal s premiérem Nagyem, ale ten ne-

146 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 123.

147 ZINNER, Paul E.: *Revolution in Hungary*, s. 307.

148 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 121.

149 SZAKOLCZAI, Attila: The Main Provincial Centres of the 1956. Revolution: Győr and Miskolc. *Europe-Asia Studies*, 2006, č. 6, s. 1311–1328.

150 Tamtéž.

Jan Adamec

mohl takového „radikála se špatnou pověstí“ potřebovat a několikrát nařídil svým podřízeným, aby Dudáse zatkli (což se také stalo, ale vždy jen na krátkou dobu).¹⁵¹

V této rozjítřené a chaotické situaci došlo k masakru na Náměstí republiky (Köztársaság tér). Když se ráno 30. října 1956 stáhly z Budapešti sovětské jednotky, začali jimi dosud strážené budovy obsazovat zástupci revolučních výborů a povstalců. Jedním z těchto center bylo budapeštské stranické ústředí, vnímané jako hlavní centrum odporu proti povstání. Po několika neúspěšných snahách převzít kontrolu nad budovou se povstalci dostali do přestřelky s příslušníky ÁVH, kteří se posléze vzdali. V situaci davové psychózy byl zastřelen budapeštský tajemník Imre Mező a dalších 22 tajných policistů a funkcionářů vyvečeno, zlynčováno a zabito. Lidé se pak zmocnili budovy, spálili dokumenty a neúspěšně hledali údajná tajná podzemní vězení.¹⁵² Tato událost byla do značné míry příznačná pro rozpad struktur komunistické strany, jež provázel hromadný útěk členské základny a ztráta většiny mocenských pák (29. října 1956 přestal vycházet stranický deník *Szabad Nép*). Dne 31. října 1956 byla původní Maďarská strana práce rozpuštěna a vytvořena nová strana pod názvem Maďarská socialistická dělnická strana (Magyar Szocialista Munkáspárt, dále jen MSDS). V prozatímním výkonném výboru zasedli kromě Imre Nagye také János Kádár, Géza Losonczy, Ferenc Donáth, Zoltán Szántó, György Lukács a Sándor Kopácsi. Mikojan tento stav komentoval: *Politická situace v Budapešti se nezlepšuje, ale zhoršuje. [...] Ve vedoucích stranických orgánech panuje bezmocnost, pokračuje proces rozpadu stranických struktur. Chuligáni jsou drzí, obsazují stranické výbory, zabíjejí komunisty. [...] Závody stojí. Národ sedí doma. Železnice nepracuje.*¹⁵³

Nagy po náročném lavírování dokázal s Kremlem dojednat kompromis a 30. října 1956 dosáhl stažení sovětské armády z Budapešti, což byl pro Moskvu, zprvu zmatenou „nepolským“ průběhem událostí, nejzazší ústupek. Ve stejnou dobu Moskva ale již povolení multistranického systému, rozpuštění ÁVH, rozpad strany a pasivitu ozbrojených složek logicky interpretovala jako konec systému sovětského typu a i pod tlakem Číny své ústupky zrevidovala a začala se připravovat na masivní vojenskou intervenci.¹⁵⁴ Deklarace sovětské vlády z 30. října 1956 dodala nový rozměr maďarským snahám o stažení sovětských vojsk. Podle bodu dvě protokolu zasedání maďarské vlády se Nagy a jeho kolegové rozhodli obrátit na Sovětský svaz s návrhem na zahájení rozhovorů o stažení vojsk. Zatím ještě nezpochybňovali členství ve Varšavské smlouvě, naopak to mělo posloužit jako rámec jednání o rovnoprávných vztazích mezi jejími členskými zeměmi.¹⁵⁵ Žádost o zahájení rozhovorů o stažení vojsk adresovali Klimentu Vorošilovi jako předsedovi Nejvyššího sovětu SSSR a ještě týž den odeslali do

151 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 122–123.

152 Tamtéž.

153 Телефонogramма А. И. Микояна и М. А. Суслова из Будапешта в ЦК КПСС об ухудшении политической обстановки в Венгрии. 30 октября 1956 г., s. 467–468.

154 BÉKÉŠ, Csaba: *The 1956 Hungarian Revolution and the Declaration of Neutrality*, *Cold War History*, 2006, č. 4, s. 482.

155 *Jegyzőkönyv a Kormány Kabinet 1956. október 31-én tartott második üléséről*, in: *A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból 1956. október 23–november 4.*, *História* 1989, č. 4–5. Viz též Протокол заседания венгерского Национального правительства. 31 октября 1956, s. 477.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

Moskvy.¹⁵⁶ Když se 30. a 31. října 1956 z Budapešti stáhly sovětské jednotky, všichni chtěli věřit, že se již nevrátí. Realita však byla jiná. Do vládního ústředí proudily zprávy o nových sovětských jednotkách překračujících hranice u Debrecínu, Záhonyi a Nyíregyhazy. Ministr zahraničních věcí Imre Horváth si nechal zavolat velvyslance Jurije Andropova a požádal ho o vysvětlení. Tlumočil mu také Nagyův vzkaz, že *takhle jsem se nedomluvil*.¹⁵⁷ Z Příkarpatského vojenského okruhu sovětsko-maďarskou hranici v této době překročily 32. gardová mechanizovaná divize (v noci z 28. na 29. října 1956), 70. gardová divize (kolem 8. hodiny ranní 28. října 1956), 60. protiletadlová divize (v průběhu dní 30. října až 1. listopadu 1956), 27. mechanizovaná divize (kolem 10.00, 27. října), 31. gardová mechanizovaná divize (30. října 1956, letiště ve Vespřemu).

Vláda také rozhodla o personálních změnách v silových rezortech. Prvním náměstkem ministra obrany byl jmenován revoluční velitel Pál Maléter, stávajícího náčelníka generálního štábu Lájose Tótha nahradil István Kovács a vojenským velitelem Budapešti byl jmenován vůdce Národních gard Béla Király.¹⁵⁸ Pod vedením nově kooptovaných vojenských velitelů byly formovány revoluční výbory národní obrany a ozbrojených sil, jejichž dvě stě padesát delegátů založilo jednadvacetičlenný zastřešující výbor. Nové ozbrojené síly se měly skládat z 50 % z Národních gard, z 25 % z armády a policie.¹⁵⁹ Cílem bylo překlenout rozpor ve vojenské disciplíně, kdy důstojníci a vojáci byli vázáni poslušností vládě, což je v předchozích dnech nutilo buď bojovat proti povstalcům, nebo se k nim chovat minimálně pasivně. Nyní mohly s vládním posvěcením vzájemně kooperovat jednotlivé složky armády a revoluční či povstalecké výbory. Byli propuštěni zkompromitovaní velitelé a důstojníci mohli otevřeně deklarovat lojalitu Nagyově vládě.¹⁶⁰ Ve stejnou dobu se například pod sovětskou ochranu uchýlil generálmajor Lajos Gyurkó, do té doby jeden z mála armádních velitelů, který kladl odpor revolučnímu dění v Kecskemétu. Povstalcům byla zaručena beztravnost, dospělí si dokonce mohli ponechat své zbraně.¹⁶¹ Vláda se snažila alespoň verbálně uklidnit situaci v zemi. Již nevyzývala dělníky, aby se vrátili na svá pracoviště a zahájili práci, nýbrž už jen žádala centrální odborový výbor, aby vyzval pracující k návratu do práce. Dne 1. listopadu 1956 byla tato výzva otištěna v odborovém deníku *Népszava*, který se stále více dostával pod vliv sociálních demokratů. Zoltán Tildy měl získat od kardinála Józsefa Mindszentyho, osvobozeného z domácího vězení, slib, že veřejně vystoupí na podporu současné vlády a vyzve všechny obyvatele k zachování pořádku. Kádár s Tildym se také pokoušeli přesvědčit zástupce dělnických výborů, aby v továrnách obnovili práci.

156 Письмо И. Нады К.Е. Ворошилову о выводе советских войск из Венгрии. 31 октября 1956, s. 486.

157 Телеграмма Ю.В. Андропова из Будапешта в МИД СССР по поводу вступления новых советских войск на венгерскую территорию. 30 октября 1956 г., s. 456.

158 *Jegyzőkönyv a Kormány Kabinet 1956. október 31-én tartott második üléséről.*

159 GYÖRKÉI, Jenő – HORVÁTH, Miklós (ed.): *Soviet Military Intervention*, s. 149.

160 Tamtéž.

161 *Az 1956-os forradalom története.*

Jan Adamec

Den desátý – neutralita

Situace v zemi se zúžila na jednu otázku – zahájí Moskva intervenci, nebo se ji Nagyovi a jeho vládě podaří odvrátit? Dopoledne 1. listopadu 1956 Nagy žádal Andropova opět o vysvětlení, proč sovětská vojska překračují hranice a míří na Budapešť. Andropov lavíroval a držel se verze, že nová vojska přicházejí do Maďarska a obsazují strategická letiště proto, aby „kryla“ odchod těch předchozích.¹⁶² Vláda proto rozhodla zorganizovat obranu hlavního města pro případ nepřátelského útoku, jmenovat nové lidi na vojenské posty a posílit Národní gardy. Na odpolední zasedání vlády byl znovu pozván sovětský velvyslanec a Nagy mu zopakoval svůj protest.¹⁶³ Když dostal stejnou odpověď jako dopoledne, oznámil, že jeho vláda musí trvat na rozhodnutí o odchodu Maďarska z Varšavské smlouvy a vyhlášení neutrality. Požádal také generálního tajemníka OSN a čtyři hlavní mocnosti, aby se ujaly ochrany maďarské neutrality.¹⁶⁴ Krátce po svém zasedání maďarská vláda vydala oficiální prohlášení o odchodu z Varšavské smlouvy.¹⁶⁵ Rozhodnutí bylo jednomyslné, nicméně Andropov zaznamenal rozdílné postoje, Erdei, Losonczy a Tildy podporovali Nagye jednoznačně, Kádár a István Dobi vyjádřili určité výhrady.¹⁶⁶ Na první pohled mohlo být překvapující, že právě opatrný Nagy se rozhodl k tak radikálnímu kroku, ale podle historika Csaby Békése šlo o racionální rozhodnutí s cílem vyvinout na Sověty tlak – místo pomoci svému spojenci by Sovětský svaz již útočil proti neutrálnímu a nezávislému státu.¹⁶⁷ Podle Jánoše Rainera Nagy nečekal, že by se Maďarsko mohlo v současné situaci proměnit v neutrální stát, ale chtěl získat čas a sovětské vůdce překvapit diplomatickou iniciativou.¹⁶⁸

Po zasedání vlády se snažil Nagy Andropova přesvědčit, že pokud Sověti zastaví pohyby vojsk, maďarská vláda ihned stáhne svoji žádost o přezkoumání tohoto kroku ze strany OSN. Zároveň Andropovovi navrhl, že celá situace se ještě stále dá vyřešit *přímým jednáním*.¹⁶⁹ Sovětský velvyslanec vzal informaci na vědomí a slíbil požádat o okamžitou odpověď. Nagy informoval o probíhajících jednáních diplomatické zástupce akreditované v Budapešti a generálního tajemníka OSN Daga Hammarskjölda požádal, aby mimořádně zařadil otázku Maďarska na pořad jednání

162 Телеграмма Ю. В. Андропова из Будапешта в МИД СССР о протесте правительства ВНР против ввода советских войск и принятии им решения о выходе Венгрии из Варшавского договора. 1 ноября 1956 г., s. 499.

163 *Jegyzőkönyv a Kormány Kabinet 1956. november 1-jén tartott harmadik üléséről*. Prvního listopadu 8. mechanizovaná armáda pod vedením generálporučíka A. H. Babadžanjana překročila hranice a zamířila směrem na Debrecín a Solnok. In: GYÖRKEL, Jenő – HORVÁTH, Miklós (ed.): *Soviet Military Intervention*, s. 151.

164 BÉKÉS, Csaba: *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 484.

165 Нота правительства ВНР правительству СССР о денонсации Варшавского договора 1 ноября 1956 г., s. 501.

166 Телеграмма Ю. В. Андропова из Будапешта в МИД СССР о повторном протесте правительства ВНР против продолжающегося ввода советских войск на территорию Венгрии. 2 ноября 1956 г., s. 522.

167 BÉKÉS, Csaba: *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 483–484.

168 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 129–130.

169 BÉKÉS, Csaba: *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 485–486. Též Телеграмма Ю. В. Андропова, 1 ноября 1956 г., s. 499.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

Valného shromáždění.¹⁷⁰ Večer Nagy informoval o svých krocích veřejnost. V reakci na toto prohlášení dělnické výbory kolem 23. hodiny vyzvaly v rozhlasu dělníky, aby ukončili generální stávkou a vrátili se do práce. Řada dělnických výborů se rozhodla pro návrat k práci v pondělí 5. listopadu 1956, ale některé provozy zahájily svou činnost již v sobotu 3. listopadu 1956.¹⁷¹

V tomto okamžiku nastal zlom v kariéře Jánose Kádára – až do 1. listopadu 1956 byl součástí nejužšího rozhodovacího kruhu, souhlasil i s odchodem z Varšavské smlouvy, v rozhlasovém projevu 1. listopadu hovořil o *slavném povstání našeho lidu* a informoval o založení Maďarské socialistické dělnické strany. Večer 1. listopadu ještě společně s Nagym informoval čínského velvyslance o rozhodnutích vlády.¹⁷² Pak společně s Ferencem Münnichem odešli na sovětskou ambasádu, v obrněném vozidle byli dopraveni na sovětské velitelství v Tökölu a odlétli do Moskvy. Vše se odehrálo v přísném utajení, ještě 3. listopadu 1956 členové vlády Kádára hledali, neboť se obávali, že jej mohli zajmout Sověti či povstalci.¹⁷³

Den jedenáctý a dvanáctý – operace Vichr

Maďarská vláda vyčerpala veškeré možnosti, Nagy byl na pokraji nervového kolapsu. K nevratnému kroku se však ani on, ani nikdo z vlády nechtěl odhodlat – k vydání rozkazu maďarské armádě, aby zahájila ozbrojený odpor proti okupantům. Ráno 2. listopadu 1956 se na zasedání kabinetu sešli s Nagym již jen tři ministři Tildy, Erdei a Losonczy, jenž měl dohlížet na odchod Maďarska z Varšavské smlouvy a vést delegaci na jednání ve Varšavě. Nagy měl s Tildym, Kovácsem a Kéthlyovou odcestovat do New Yorku na jednání Valného shromáždění OSN.¹⁷⁴ Delegace v čele Maléterem a Istvánem Kovácsem měla zahájit jednání o konkrétních podmínkách odchodu těch sovětských jednotek, které překročily hranice po 23. říjnu 1956.¹⁷⁵ Tyto snahy vyřešit situaci diplomatickou cestou a jednáním byly ale značně iluzorní ve světle přibývajících zpráv o pohybech vojsk, o nichž Nagy opět informoval generálního tajemníka OSN a urgoval Radu bezpečnosti OSN, aby využila svého vlivu a zprostředkovala jednání mezi Moskvou a Maďarskem.¹⁷⁶

Sovětské jednotky pokračovaly v přípravách na invazi, obklíčily letiště, uzavřely větší města, obsazovaly silnice a hranice na Západ. Velitel spojených vojsk Varšavské smlouvy maršál Ivan Stěpanovič Koněv dorazil do Szolnoku a na 4. listopad 1956 vydal rozkaz k útoku. Některé revoluční výbory se začaly spolu s Národními gardami připravovat na sovětský útok.¹⁷⁷ Vláda se především před světovou veřejností a směrem k SSSR snažila přesvědčit, že v zemi neprobíhá kontrarevoluce a že není nutné

170 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 129.

171 Tamtéž.

172 Tamtéž, s. 130.

173 *Az 1956-os forradalom története*.

174 Tamtéž.

175 *Az 1956-os forradalom története*.

176 RAINER, János M.: *Nagy*, s. 130.

177 *Az 1956-os forradalom története*.

Jan Adamec

považovat Maďarsko za bezpečnostní hrozbu pro SSSR. Zdůrazňovala neměnnost některých společenských změn po roce 1945, jako byly znárodnění a pozemková reforma. Vláda vyzvala polské a rumunské diplomaty, aby se pokusili zprostředkovat jednání s Moskvou.¹⁷⁸

Ráno 4. listopadu 1956 zahájily sovětské jednotky v rámci operace Vichr za pomoci dělostřelectva a letectva útok na Budapešť. Přes optimistické předpovědi sovětského velení povstalci odolávali více než dva týdny a jen mimořádná opatření, jako deportace stovek zajatců do věznic na Ukrajině, vyhlášení výjimečného stavu, zavedení mimořádných vojenských tribunálů a exemplární popravy povstaleckých vůdců, umožnily Sovětům zemi ovládnout. Nagy se spolu se svými spolupracovníky uchýlil na jugoslávské velvyslanectví a uvedl tím do překerní situace jak Moskvu a Kádára, kterým nehrálo do noty alternativní mocenské centrum, tak i Jugoslávce a Tita, který sice navenek Kreml kritizoval, ale ve skutečnosti mu šel při potlačení maďarského povstání na ruku. Jak později horče vzpomínal Kádár, stačilo říct jen *jednu větu, jednu malou větu* – totiž abdikovat a uznat novou Kádárovu vládu za legitimní. Nagy to neudělal, i když podle svědectví svých bližních velmi toužil, aby to vše již skončilo a on se mohl uchýlit do ústraní. Ještě v listopadu 1956 ho spolu s několika jeho spolupracovníky a jejich rodinami deportovali do Rumunska, odkud byl v roce 1957 převezen zpět do Budapešti k soudnímu přelíčení a později v roce 1958 odsouzen a popraven spolu se svým blízkým přítelem, novinářem Miklósem Gimesem a s ministrem obrany Pálem Maléterem. Ve stejném procesu pak byl odsouzen i velitel budapeštské policie Sándor Kopácsi na doživotí, další sazby se pohybovaly mezi 5 až 12 lety (Ferenc Donáth, Ferenc Jánosi, Zoltán Tildy, Miklós Vasárhelyi).

Podle dohodnutého scénáře nová, maďarská revoluční dělnicko-rolnická vláda v čele s Kádárem vyzvala ostatní socialistické země, aby přišly na pomoc v boji s kontrarevolucí. Sovětský svaz ihned odpověděl a „nabídl“ svoji pomoc. V ranních hodinách 7. listopadu 1956 se do Budapešti vrátil Kádár.¹⁷⁹ Nová vláda odmítla v pondělí 12. listopadu 1956 rezoluci OSN týkající se Maďarska s poukazem, že se jedná o záseh do vnitřních záležitostí země. Chruščov poslal do Budapešti Georgije Maximilianoviče Malenkova, který měl spolu se Suslovem a Averkijem Aristovem Kádárovi „pomáhat“, spíše však ho ovlivňovat a tlačit do neústupné pozice ve vztahu k povstalcům.¹⁸⁰

Dělníci proti Kádárovi

Povstání ještě nebylo u konce. Sovětská invaze povzbudila k větší aktivitě továrny, v nichž dělnické rady převzaly po zdecimovaných povstaleckých skupinách štafetu odporu. Dělníci zastavili práci a odmítali uznat novou vládu. Kádár proto 13. listopadu 1956 musel činnost dělnických výborů povolit, ale sovětské oddíly a nově se

178 Tamtéž.

179 LITVÁN, György (ed.): *The Hungarian Revolution*, s. 103.

180 Телеграмма Ю. В. Андропова в МИД СССР с текстом письма Я. Кадара Президиуму ЦК КПСС от 12 ноября 1956 г. 13 ноября 1956 г., s. 645. Постановление Президиума ЦК КПСС о командировании в Будапешт М. А. Суслова и А. Б. Аристова с группой хозяйственных работников. 10 ноября 1956 г., s. 637.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

formující tajná policie jejich činnost sledovaly a snažily se jí bránit. Dne 14. listopadu 1956 byla ustavena tzv. Ústřední dělnická rada Velké Budapešti (ÚDR) na zasedání v továrně Egyesült Izzó, k níž se postupně přihlásily dělnické výbory z Ózdu, Dorogu a Tatabánye. Předsedou rady byl zvolen Sándor Rácz, jenž v noci z 14. na 15. listopadu 1956 spolu s dalšími zástupci jednal v budově parlamentu s Kádárem. Kádár se snažil oddělit od radikálů v dělnických výborech „rozumné“ zástupce a s nimi začít spolupracovat.¹⁸¹ Po jednáních vedení ÚDR vyzvalo všechny dělníky a zaměstnance, aby 17. listopadu 1956 zahájili práci. Vyhradilo si ale právo stávku znovu obnovit.

Ozbrojený boj vystřídaly stávky a pasivní rezistence. Suslov s Aristovem hodnotili situaci zvláště v hlavním městě jako napjatou. Znepokojoval je rostoucí vliv dělnických výborů, naopak situaci na venkově považovali za stabilní, podle nich mělo fungovat na 50 % družstev a zemědělci pokračovali v podzimních pracích.¹⁸² Pasivní odpor obyvatelstva potvrzovali i zástupci sovětských vojenských orgánů. Velitel 31. divize generálmajor P. Rjabov si stěžoval na nerozhodnost místních orgánů nové moci a na neexistenci maďarských represivních orgánů. Trnem v oku mu byli především vysokoškolská profesora vesprémské univerzity, kteří ignorovali nové státní orgány a podporovali studentskou agitační aktivitu mezi sovětskými vojáky.¹⁸³ Šéf KGB Serov připouštěl, že se situace ještě nestabilizovala.¹⁸⁴ Ústřední dělnická rada 19. listopadu 1956 vyzvala k vytvoření národního dělnického výboru. Dělníci po výzvě obnovili práci ve většině továren. Ne všude – v Baje a v Pécsi stroje stály. K činnosti ÚDR se 19. listopadu 1956 připojily další organizace, které odmítly vyjádřit loajalitu nové Kádárově vládě – Rolnický svaz, Národní svaz maďarských novinářů (Muosz), Revoluční výbor maďarské inteligence, Maďarské umělecké svazy, Svaz maďarských hudebníků i Svaz spisovatelů.

Mezi 15. až 20. listopadem 1956 povstalecká aktivita ochabovala, ozbrojený odpor se omezoval na oddělené případy. Podle Serova funkci „ideologů kontrarevoluce“ přebíraly skupiny studentů, novinářů a spisovatelů, které nabádaly dělníky, aby stávkovali za tři hlavní požadavky – odchod sovětských vojsk, kooptaci Imre Nagye do vlády a povolení multistranického systému.¹⁸⁵ Pro stabilizaci Kádárový vlády bylo důležité, že byl obnoven prodej potravin. Z 3500 obchodů s potravinami jich otevřelo k 20. listopadu 1956 na 3100. Lidé skupovali především průmyslové výrobky a věci trvalejší hodnoty. Obyvatelstvo se obávalo inflace a znehodnocení svých vkladů, takže během krátké doby byly vybrány vklady v hodnotě 400 milionů forintů.¹⁸⁶ Kádár se snažil využít situace a nechtěl lidem bránit v nakupování tím, že by nějak interve-

181 Телефонoграмма Г. М. Маленкова, М. А. Суслова, А. Б. Аристова из Будапешта о положении дел в Венгрии. 22. ноября 1956 г., с. 676–677.

182 Постановление Президиума ЦК КПСС об ответе Я. Кадару. 13. ноября 1956 г., с. 646.

183 Телефонограмма М. А. Суслова и А. Б. Аристова из Будапешта в ЦК КПСС о деятельности правительства Я. Кадара и советских комендатур по ликвидации в столице всеобщей забастовки. 14 ноября 1956 г., с. 650–651.

184 Тамtéž.

185 Телефонограмма И. А. Серова из Будапешта в ЦК КПСС о работе органов госбезопасности на территории Венгрии и фактах помощи югославских дипломатов венгерским повстанцам. 19. ноября 1956 г., с. 661

186 Тамtéž.

Jan Adamec

noval a omezoval dodávky průmyslového zboží. Naopak se mu tato situace hodila. Navrhoval zkrátit kapitálové investice na úkor nákupu spotřebního zboží. Chtěl také využít dočasné situace a výrazně seškrtnat rozpočet armády (která prakticky neexistovala a vzhledem k sovětské okupaci byla zbytečná). Potřebu hotovosti chtěl řešit zahraničními půjčkami.¹⁸⁷

Sověti zatklí několik „organizátorů povstání“. V síti uvízli Sándor Kopácsi, József Dudás, jehož si Kádár velmi přál vidět na lavici obžalovaných,¹⁸⁸ a János Szabó, velitel povstalců z náměstí Széna. Nezadrželi však vojenského velitele povstání Bélu Királye, který již utekl do Rakouska.¹⁸⁹ Dalším cenným „úlovkem“ byl Miklós Gimes, jenž patřil k blízkému Nagyovu okruhu, a po sovětské intervenci organizoval protestní skupinu intelektuálů a spisovatelů s názvem Maďarské demokratické nezávislé hnutí (Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom). Gimes se, mimo jiné také prostřednictvím tajně vydávané tiskoviny *Október Huszonharmadika*, snažil navazovat po porážce povstání kontakty s příslušníky a reprezentanty nekomunistických stran.¹⁹⁰ Sověty znepokojovalo pomalé tempo obnovy komunistické strany v Maďarsku. Navíc do schématu imperialismem iniciované kontrarevoluce nezapadala vysoká účast komunistů v povstaleckém hnutí.¹⁹¹ Prozatímní ústřední výbor MSDS měl 21 členů, z nichž 15 bylo bývalých členů ÚV MSP, u nichž sovětská strana registrovala *silné projugoslávské a antisovětské nálady*.¹⁹² Naopak většinu budapeštských městských výborů již vedli noví lidé. Vliv komunistické strany v továrnách a úřadech byl ale minimální.¹⁹³

S většinou dosavadních maďarských vůdců Kádár ale nemohl spolupracovat – ať už to byli stalinisté jako Rákosi, Gerő či Hegedűs, polostalinisté jako István Kovács či László Piros, nebo bývalí reformátoři a čerstvě „odhalení kontrarevolucionáři“ jako Nagy, Zoltán Szántó, Zoltán Vas, Losonczy či Donáth. Personální krizi musel Kádár řešit kompromisem mezi přijetím starých členů, kteří se ovšem pohybovali ve stranickém, ne příliš ideologicky vyhraněném mainstreamu a mezi kooptací nových nadějných kádrů. V sestavě politbyra v roce 1957 se tak nacházeli „veteráni“ Ferenc Münnich, Sándor Rónai, György Marosán či mladší komunisté, kteří se ale již angažovali před rokem 1956, jako Antal Apró, Gyula Kállai či Károly Kiss. Objevili se i noví lidé jako Béla Biszku, Jenő Fock a Miklós Somogyi či Zoltán Komócsin, Rezső Nyers a Dezső Nemes.¹⁹⁴ Přes počáteční obtíže se ale Kádárovi se sovětskou pomocí podařilo v následujících letech stranu opět zresuscitovat do původního stavu (v roce 1987 měla strana kolem 860 000 členů).¹⁹⁵ Stranu ovšem bylo nutné budovat na jiném než dělnickém základě. Například v Csepelu bylo před 23. říjnem 1956 registrováno

187 Tamtéž.

188 Tamtéž.

189 Письмо Я. Кадара Союзному исполнительному вече ФНРЮ о гарантиях безопасности и свободного возвращения домой И. Надю и членам его группы. 21. ноября 1956 г., s. 665–668.

190 Телефонограмма Г. М. Маленкова, 22. ноября 1956 г., s. 668.

191 LITVÁN, György (ed.): *The Hungarian Revolution*, s. 118.

192 Jako provokace jim musela připadat událost ze 7. listopadu, kdy komunisté v řadách povstalecké skupiny na ulici Túzoltó vyvěsili rudou vlajku k připomenutí výročí říjnového převratu (revoluce).

193 Телефонограмма Г. М. Маленкова, s. 668.

194 Tamtéž.

195 Tamtéž.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

12 000 komunistů, nyní jich registrací-prověrkou prošlo jen 500, a to bylo považováno za velký úspěch. V jiných oblastech se počet nově registrovaných komunistů počítal na pouhé desítky.¹⁹⁶ Přitom instrukce určující, kdo může být nově registrován, nebyly přísné. Existovaly jen dvě podmínky: nový kandidát se nesměl dopustit těžkých chyb v období tzv. Rákosiho kliky (1948–1956) a v průběhu povstání nesměl zabíjet nebo navádět k vraždám komunistů či jiných [...] *progresivně naladěných lidí* [...]. Hlavním arbitrem v nejasných případech měl být Prozatímní výkonný výbor strany.¹⁹⁷ Stranické aktivity a schůze začaly připomínat staré doby – malá účast a stoprocentní souhlas s návrhy a rezolucemi. Doba vzrušených a svobodných diskusí byla pryč.¹⁹⁸ Sovětští emisáři v druhé polovině listopadu zaznamenali, že Kádár konečně pochopil nutnost přijetí *tvrdé linie v boji proti reakci*. Kádára charakterizovali jako *v základu měkkého člověka*, který podléhá vlivu „váhavců“ ze svého okolí, nicméně v základních otázkách se Kádár *rychle orientoval* a inicioval správná rozhodnutí.¹⁹⁹ Nespokojenost vyjádřili s šéfredaktorem nového stranického periodika *Népszabadság* Lajosem Fehérem, jehož podezřívali z toho, že nesouhlasí s politikou KSSS a sympatizuje s Jugoslávií.²⁰⁰ Fehéra nakonec odstavil Kádár poté, co mu odmítl 23. listopadu 1956 otisknout oficiální vládní prohlášení o Nagyově „dobrovolném“ odjezdu do Rumunska. Na Fehérovo místo byl dosazen István Friss.

Mezitím probíhala horečná aktivita na půdě dělnických výborů permanentně oslabovaných perzekucí nové moci. Hornická delegace z Pěcsi jednala 20. listopadu 1956 s hornickými delegacemi z Tarabánye a Oroslánye a jejich zástupci společně odcestovali do Budapešti na jednání s ÚDR a společně vypracovali požadavky, které měly být předloženy Kádárově vládě 21. listopadu 1956. Situace se vyostřila poté, co pokus o vytvoření celonárodní dělnické rady v Národním domě sportu zmařily sovětské bezpečnostní síly. ÚDR reagoval vyhlášením dvoudenní stávkou ve všech provozech (kromě zásobování a potravinářství).²⁰¹ Kádárova pozice byla i nadále slabá, a proto musel ÚDR 23. listopadu 1956 uznat za partnera pro jednání. Výměnou za to ÚDR vyzvala k návratu do práce. Vládní ústupek začal novou aktivitu dělníků – delegáti dělnických výborů z Komló, Moháčse, Péce a Szigetváru se domluvili na ustavení Ústředního dělnického výboru baranyské oblasti. Na výzvu Revolučního výboru maďarské inteligence a ÚDR si lidé 23. listopadu v Maďarsku připomněli památku 23. října 1956. Po městě kolovaly letáky, v nichž byl každý, kdo nesouhlasí s ruským vměšováním a s novou Kádárovou vládou, vyzván, aby mezi 14. a 15. hodinou odpolední

196 Tamtéž.

197 Телефонограмма Г. М. Маленкова, s. 668.

198 Tamtéž.

199 Tamtéž. „Trojka“ uvádí příklad shromáždění budapeštského stranického aktivu, na který přišlo kolem 200 lidí (Budapešť – 2 000 000 obyvatel), všichni kromě jednoho souhlasili s programem Kádárovy vlády.

200 Hlavní spor vznikl kolem Titova projevu v Pule. Devatenáctého listopadu vyšel v *Pravdě* zamítavý článek k obsahu Titova projevu. Fehér a další redaktoři vypracovali článek klonící se spíše na stranu Jugoslávie, Kádár ale publikaci článku zadržel a v novinách vyšel jen článek z *Pravdy* a následná reakce SKJ z *Borby* 21. 11. Tamtéž.

201 LITVÁN, György (ed.): *The Hungarian Revolution*, s. 111.

Jan Adamec

nevycházel na ulici.²⁰² Jako protikaci nechal Kádár vyhlásit na stejnou dobu hodinu ticha k uctění památky studencké demonstrace z 23. října 1956.²⁰³ Jak konstatoval Serov, ulice byly zcela pusté a ti, kdo přece jen zůstali kolem druhé hodiny na veřejném prostranství, se ihned uchýlili do nejbližšího domu.²⁰⁴

Vztah mezi ÚDR a Kádárem se znovu zhoršil poté, co se dostaly na veřejnost podrobnosti o Nagyově deportaci do Rumunska. Dne 25. listopadu 1956 byly mezi vládou a ÚDR přerušeny rozhovory. Následující den vydal ÚDR výzvu, aby se Kádár oficiálně vyjádřil k osudu Imre Nagye. Zároveň ho žádal, aby povolil vydávání nezávislých dělnických novin. Kádár reagoval krátkým rozhlasovým prohlášením 26. listopadu 1956 a neoficiálním projevem před členy prozatímního ÚV MSDS, jenž můžeme považovat za určitý zlom v Kádárově politice.²⁰⁵ Opustil svůj kompromisní postoj a využil také rostoucí únavy obyvatel, apatie a touhy po obnovení normálního života. Kádár ve zmiňovaném projevu nejprve sebekriticky podotkl, že komunisti dřepí „v ilegalitě“ – to se musí změnit, volal. Bojíme se mluvit o událostech po 23. října 1956, přitom to nebyla žádná revoluce, ale kontrarevoluce, nezaujímáme stanoviska k spáchaným zvěrstvům, neplníme své povinnosti, dodal. Čínští soudruzi se mě ptali – kde je u vás diktatura proletariátu, a já se jim nemohl podívat do očí. V oblastech pracují soudruzi lépe než my zde v centru, nemají instrukce, ale přesto pracují.²⁰⁶ Je nám stydno, řekl, že moc maďarských dělníků zachraňují svoji krví sovětsí vojáci, a my ještě Sovětský svaz poučujeme. Místo abychom odhalovali zločiny kontrarevoluce, osm členů redakce (deníku *Népszabadság* – pozn. aut.) se zaobírá tím, jakou odpověď bychom měli napsat *Pravdě* na její článek – to už je zrada a *antisovětská*. Sověti i Kádár cítili, že nastal čas, aby odpor nekompromisně zlomili: *Mezi požadavky, které k nám docházejí, jsou i ty, které žádají zastavit zatýkání. Nepřestaneme zatýkat! Zatýkání bude pokračovat! A jestli to bude potřeba, budeme zatýkat ještě přísněji. To nemůžeme změnit. Až vrahové přestanou s banditismem, skončí se zastrasováním horníků, dělníků, pak zastavíme zatýkání. [...] Nesmíme být mírní, nesmíme ustupovat; kontrarevoluci nelze paralyzovat či zastavit za cenu ústupků – tento recept jsme již jednou vyzkoušeli.*²⁰⁷

Přesto, že vedení ÚDR mělo vážné výhrady k tomu, jak Kádár vysvětloval Nagyovu deportaci do Rumunska, bylo večer 27. listopadu 1956 obnovené jednání mezi předsedou ÚDR Sándorem Ráczem a Jánosem Kádárem. Týž den dělnické výbory Transdunajského naftového průmyslu na setkání v Nagykanisze vyzvali k zakládání výborů po celé zemi. V následujících dnech byly založeny Univerzitní revoluční výbor a Ústřední dělnický výbor Csepelských železáren a oceláren. Více než 300 horníků z dolů v Pécsbányatelepu vstoupilo do stávk. Zástupci ÚDR ve stejnou dobu jednali

202 Телефонোগрамма Г. М. Маленкова, s. 668.

203 Телефонোগрамма И. А. Серова го Будапешта в ЦК КПСС о проведенных на территории Венгрии арестах и акции протеста жителей Будапешта, направленной против правительства Я. Кадара и советского вмешательства. 24. ноября 1956 г., s. 683.

204 Tamtéž.

205 Tamtéž.

206 Телефонোগрамма Г. М. Маленкова, МА.Суслова, А. Б. Аристова из Будапешта в ЦК КПСС о реакции в Венгрии на высылку из страны И. Надя и его группы и общем укреплении позиций правительства Я. Кадара. 26. ноября 1956 г., s. 685.

207 Tamtéž.

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

se zástupci dělnických výborů z Salgótarjánu o možné koordinaci společného postupu a o založení zastrešujícího národního orgánu. Kádár se osobně v doprovodu Antála Apróa 30. listopadu 1956 pokusil vyjednávat o ukončení stávků s dělnickou radou v Tatabánye. Důvod, proč se angažoval sám Kádár, byl jasný – stávka v uhelném průmyslu přímo ohrožovala výrobu elektrické energie nejen pro průmyslové podniky, ale i pro domácnosti. I moskevská „trojka“ v hlášení z 22. listopadu 1956 připouštěla, že daleko největší překážkou pro návrat k běžnému životu je nedostatek elektřiny a topiva. Podle jejich údajů všechny uhelné šachty pracovaly jen na 10–15 %, místo obvyklé těžby 80 000 tun uhlí za 24 hodin se nyní na povrch dostávalo jen 2000 až 3000 tun. Výroba potřebných 900 MWh denně klesla na 300 MWh.²⁰⁸

Nová vláda také společně se Sověty připravovala první proces proti povstaleckým velitelům. „Trojka“ spolu se Serovem se snažila přesvědčit Kádára, aby byli souzeni před zvláštním *revolučním vojenským tribunálem republiky*. Jejich záměrem bylo, aby se soudní procedura maximálně zjednodušila a odsouzení měli vyhlídku jen na jeden možný trest – trest smrti.²⁰⁹ Kádár je ujistil, že rozsudky smrti nebudou problémem, ale odmítl formování nového soudního orgánu s tím, že k tomuto účelu bude plně vyhovovat již existující vojenský tribunál, v jehož pravomoci je udělit i trest smrti. Výsledek byl dán již předem a podle toho byli také vybíráni případní kandidáti – jejich provinění musela být jasná, všeobecně známá a prokazatelná. Popraveno mělo být 6 až 8 lidí, mezi prvními povstalečtí velitelé József Dudás a János Szabó a také člen revolučního výboru ministerstva obrany a organizátor Národních gard László Zolomi.²¹⁰ Režimu nešlo v první chvíli ani tak o stranické reformátory, studenty či spisovatele, ale o lidi, kteří se odvážili činu, bojovali se zbraní v ruce a organizovali politický odpor. První vlna represí měla jasný cíl zastrašit společnost. Mimořádné soudy nedávaly obviněným prostor k obhajobě a nejnižší sazba začínala na deseti letech žaláře. Mezi prvními popravenými byli povstalečtí velitelé a organizátoři jako József Dudás²¹¹ (19. ledna 1957). Ve stejný den byl popraven i János Szabó, velitel povstalců na náměstí Széna.

Dne 1. prosince 1956 se konal polooficiální společný mítink městské administrativy a dělnického výboru v Baje. Stávka horníků v Pécsbányatelepu skončila bez výsledku. Zástupci dělnických delegací ze Salgótarjánu zopakovali při slyšení v parlamentu své požadavky z 30. listopadu 1956. V zemi mezitím šel střet mezi obyvatelstvem a novou mocí k tragickému vyvrcholení. V Salgótarjánu pokračovala 2. prosince 1956 stávka. V Budapešti se o dva dny později tisíce žen vydaly na pochod na náměstí Hrdinů (Hősök tér), aby položily květiny k hrobu Neznámého vojína. V jejich rukách se objevily revoluční vlajky s vystřiženým komunistickým znakem. Demonstrovalo se i na náměstí Szabadság a před budovou amerického velvyslanectví. Příkladem Budapeště následovali v Ostrihomi, Zalaegerszegu, Miškovci a Gyule.²¹²

208 BÉKÉS, Csaba – RAINER, János M. – GERMUSKA, Pál: *Maďarská revoluce 1956*, s. 466.

209 Телефонграмма Г. М. Маленкова, 22 ноября 1956 г., s. 668.

210 Tamtéž.

211 Jeho jméno obsahoval speciální seznam lidí, které Kreml požadoval postavit okamžitě před mimořádný vojenský soud.

212 *Az 1956-os forradalom története.*

Jan Adamec

Dne 4. prosince 1956 byl založen dělnický výbor v Orosháze, jenž ihned podpořil požadavky ÚDR. V Dorogu byl založen (Za)Dunajský ústřední dělnický výbor. Přidaly se továrny z Esztergomu, Lábatlanu, Nyergesújfalu a Tokodu. Kádár se ale již cítil natolik silný, že zahájil spolu se sovětskými bezpečnostními orgány novou ofenzivu proti dělnickým a revolučním výborům. Dne 5. prosince 1956 nařídil jejich rozpuštění a nechal zatknout 200 jejich členů. V poledne se konal na Náměstí 15. března další průvod několika stovek žen, které položily květiny k pomníku básníka Sándora Petöfiho. Zasahovala sovětská vojska. Odpoledne jednotky tajné policie rozehnaly demonstraci na náměstí Szabadság. Situace kulminovala 6. prosince 1956, kdy ÚDR vydala memorandum, ve kterém konstatovala, že vyjednávání s vládou skončila neúspěchem. Protestovala proti zatýkání členů dělnických výborů a svolala na 9. prosince 1956 sjezd, na němž měl být založen celonárodní dělnický výbor. V Budapešti mezitím probíhaly vzájemné potyčky mezi účastníky vládou organizovaných pochodů a dělníky vracejícími se z práce. Střety probíhaly v ulici Népköztársaság (Andrássyho ulice), na bulváru Nagykorút a také na Barossově náměstí. Na prokádárovský průvod se snesla sprška kamení, odpovědí jim byl zásah jednotek tajné policie. V Budapešti se tak po delší přestávce opět ozvala střelba v Oktogonu, nedaleko ulice 7. listopadu 1956. Jednotky tajné policie rozehnaly demonstraci na Barossově náměstí.

V Salgótarjálu se 8. prosince 1956 odehrálo dosud největší krveprolití při střetech nového vedení s dělníky a horníky. Sovětské jednotky a tajná policie při pokusu o rozeznání demonstrace zahájily palbu a zabily 52 a zranily 150 lidí.²¹³ ÚDR okamžitě vyhlásila dvoudenní stávku a vypukla otevřená válka mezi dělnickými výbory a vládou. Vláda postavila ÚDR a všechny dělnické výbory mimo zákon a v budově budapeštských odborů zahájila hromadné zatýkání delegátů. Člen vlády György Marosán pronesl 9. prosince 1956 ostrý projev před shromážděním asi dvou tisíc komunistů v Pécsi. Na nohou se ocitla celá bekéšská župa, kde byly protikádárovské demonstrace na denním pořádku (Dévaványa, Szeghalom, Vésztő), a také v Míškovci. Demonstrace se konaly i v Gyule, Sarkadu, Tatabánye a také v Békéscsabě, kde dělníci zahájili stávku na protest proti zatýkání činovníků výborů. Do stávky šli i horníci z nógrádské župy.

Tajná policie následně 9. prosince brutálním způsobem zlikvidovala odpor v železárnách v Salgótarjálu a při akci zavraždila dva členy Národní gardy. V Míškovci 10. prosince 1956 Sověti a maďarské jednotky zahájili palbu do demonstrantů. Dělnický výbor Leninových válcoven na oplátku zakázal organizování stranické buňky MSDS v továrně. Večer 10. prosince 1956 provedla tajná policie velkou razii v hornických ubytovnách v Tatabányi. Dělníci, kteří kladli odpor, se po několika hodinách vzdali. Na místě zůstali tři mrtví. V pondělí 12. prosince 1956 začala dvoudenní stávka vyhlášená ÚDR. Železnice a veřejná doprava stála. Kádárova vláda vyhlásila výjimečný stav a nařídila svým represivním silám odzbrojit dělnické stráže. I když se např. Ústřední dělnický výbor csepelských železáren a oceláren stavěl proti stávce, víceméně všechny továrny samovolně přestaly pracovat. Demonstrace pokračovaly v Egeru a Zalaegerszegu, také továrny v Baje, Debrecínu a Kecskemétu se připojily ke stávce. Rovněž pokračovalo masivní zatýkání. Dva vůdci ÚDR Sándor Rác a Sándor Báli byli zatčeni

Maďarsko 1956 – od reformy socialismu k národnímu povstání

v budově parlamentu, kam byli pozváni na jednání s vládou.²¹⁴ Na náměstí Bosnyák v Budapešti pořádkové síly rozehnaly další velkou demonstraci. V Egeru bylo zabit 8 lidí a 27 zraněno. Krvavý prosinec se pomalu blížil ke konci.

Po „divoké“ vlně represí kádárovská skupina vypracovala nové trestní směrnice. Z moci Nejvyššího soudu byly vytvořeny tzv. lidové soudy pro jednotlivé okresy. Represe byly tentokrát zaměřeny na politické vůdce revolučních výborů v provinciích. Předseda Transdunajského revolučního výboru Attila Szigethy, nekomunistický poslanec, příznivec Imreho Nagye a schopný organizátor, přešel popravě sebevraždou. Přípravovaný proces s ním měl být pomstou za to, že odmítl post zvláštního komisaře v nové kádárovské správě. Jeho spolupracovník Gábor Földes, občanským povoláním divadelní režisér, organizoval revoluční správu ve městě Gyor. Soud ho odsoudil za účast na spiknutí k trestu smrti. Na popravišti s ním skončili i jeho spolupracovníci Lajos Gyulás a Árpád Tihanyi. Stejný osud potkal Árpáda Bruszniaie, klasického filologa, který se stal díky své autoritě předsedou revolučního výboru ve Vespřemu a organizoval předání zbraní z rukou tajné policie nově vytvořeným Národním gardám. V letech 1956–1961 vynesly mimořádné soudní tribunály v kádárovském Maďarsku více než 230 rozsudků smrti. Vedle známých a politicky exponovaných jmen však stála masa neznámých, jež, co se týče sociálního postavení, přesvědčení či životních zkušeností, spojovala právě jen ta šibenice – nadšení vlastenci bojující za svobodné Maďarsko; zklamaní členové strany s puškou v ruce očišťující svůj stalinismem zkažený ideál; nesmlouvaví antikomunisté toužící si vyřídit účty s každým, kdo řekne slovo socialismus; s životní úrovní nespokojení dělníci; po dobrodružství toužící teenageři, pro něž revoluce znamenala házet na tanky zápalné lahve, mít pistoli a kašlat na autority. Vyšetřováním, soudními procesy a následnými tresty prošlo kolem 22 000 lidí. Poslední „šestapadesátníci“ zůstávali v maďarských věznicích ještě v roce 1974.

Po vánoční přestávce Kádár pokračoval v pacifikaci země s novou silou. Pátého ledna 1957 vydala vláda příkaz, podle kterého každý, kdo by stávkoval nebo podněcoval ke stávce, mohl být potrestán trestem smrti. Krok se neminul účinkem, výbory se ocitly v nelegálním postavení, a to mnoho lidí odradilo. V Csepelu se na protest rozhodli svůj výbor rozpustit. Při následné demonstraci bylo několik dělníků zraněno a zabit a předseda výboru Elek Nagy byl zatčen.²¹⁵ Vláda 13. ledna 1957 dále zpřísnila legislativu, tresty hrozily i za verbální projevy nesouhlasu. Za této situace přestávaly jednotlivé výbory postupně pracovat.²¹⁶ Protestní nálada se přelila do akcí pasivní rezistence. Jako varování Kádárovi se po Budapešti začalo šířit tři písmena – MUK (Márciusban Újra Kezdjük!) neboli „V březnu začínáme znovu!“. Pod tímto heslem chtěly zbylé povstalecké jednotky obnovit 15. března 1957 – na den výročí národního svátku odkazující na uherské povstání v letech 1848–1849 – ozbrojený odpor. Vláda začala organizovat laojální milice, které měly vykonávat základní funkce zrušených speciálních tajných jednotek a v den svátku je nechala hlídkovat po celé Budapešti.²¹⁷

214 Tamtéž.

215 LITVÁN, György (ed.): *The Hungarian Revolution*, s. 112.

216 Tamtéž, s. 113.

217 Tamtéž, s. 114.

Jan Adamec

Závěr

Povstání se stalo klíčovým bodem maďarské novodobé historie – statisíce lidí opustily zemi, další tisíce se ocitly před mimořádnými soudy. Pro většinu národa byl komunistický režim spojen s mocenskou zvrůlí a sovětskou okupací. Kádár proto jen obtížně hledal novou legitimitu a ideologickou konstrukci pro svůj režim. I proto se přes počáteční brutalitu snažil upevnit svoji moc spíše pomocí politických ústupků a ekonomické liberalizace. Paradoxně tak drama podzimu 1956 položilo základy liberální verze sovětského satelitu, který se těšil pověsti „nejveselejšího lágru“ za železnou oponou.